

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Навчально-науковий інститут педагогіки і психології

Кафедра менеджменту освіти та педагогіки вищої школи

Куца Ангеліна Миколаївна

**ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ
ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

Спеціальність 011 «Освітні педагогічні науки»

Галузь знань Педагогіка вищої школи

Кваліфікаційна робота

На здобуття освітнього ступеня магістр

Науковий керівник
_____ О.І. Скоробогатська
кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри
менеджменту освіти та
педагогіки вищої школи
«__» _____ 2020 року

Виконавець
_____ А.М.Куца
«__» _____ 2020 року

СУМИ 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ.....	7
1.1 Сутність категорії «ціннісні орієнтації» у контексті філософсько- педагогічних досліджень.....	7
1.2 Соціально-психологічні особливості студентського віку.....	17
1.3 Проблема формування ціннісних орієнтацій студентів у сучасних дослідженнях.....	30
Висновки до розділу I.....	44
РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ.....	46
2.1 Експериментальне дослідження та аналіз сформованості ціннісних орієнтацій студентів в умовах закладу вищої педагогічної освіти.....	46
2.2 Розробка моделі формування ціннісних орієнтацій студентів в умовах закладу вищої педагогічної освіти.....	51
2.3. Методичні засади формування ціннісних орієнтацій студентів в умовах закладу вищої педагогічної освіти.....	58
Висновки до розділу II.....	63
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
ДОДАТКИ.....	73

ВСТУП

Актуальність дослідження ціннісно-мотиваційної галузі молоді відзначається цінністю формування особистісної ціннісної структури особистості, що є значимим фактором процесу соціалізації людини. Формування ціннісних орієнтацій сприяє розвитку індивіда в цілому. Як одна із частин структури індивіда, вони виконують вагоме призначення у регуляції діяльності, формуванні світоглядних поглядів, переконань, життєвих виборів, особливо на етапі формування професійної діяльності в підлітковому віці. Саме завдяки цінностям людина відчувається цілісною у навколишньому світі.

Світ цінностей – перш за все світ культури, галузь чуттєвої діяльності особистості, її внутрішньої свідомості. Особливістю ситуації в суспільстві, в якій відбувається формування духовності особистості, є те, що цей процес здійснюється в умовах послаблення політичного та ідеологічного тисків, розширення соціальної самостійності та ініціативи молоді [9, с.14].

Проблему формування ціннісних орієнтацій досліджували В. Асєєв, І. Бех, М. Боришевський, Є. Ільїн, К. Левін, О. Леонтьєв, В. Мерлін, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе та інші, а також зарубіжні вчені Д. Халл, Х. Хекхаузен, Д. Аткинсон, Ф. Герцберг, Д. Мак Клеланд, А. Маслоу тощо. Вони в своїх працях розкривали сутність і закономірності психологічного феномена мотивації особистості, структурні складові мотивації та їх взаємозалежність.

Відповідно до стійких положень у психології, ціннісні орієнтації вивчаються у нашому дослідженні як частини свідомості (А. С. Прангішвілі, І. С. Кон), пов'язані з мотиваційно-ціннісною сферою, ідеалами (Б. Г. Ананьєв, М. Й. Боришевський, Л. І. Божович), як вид ціннісного ставлення індивіда до світу, як результат переваги на основі образів та еталонів (І. Д. Бех, С. Л. Рубінштейн, Б. С. Братусь, О. Г. Асмолов), як диспозиції вищого рівня, що зумовлюють сприймання людини про головні

цілі життєдіяльності та засоби їх досягнення (В. О. Ядов), як усвідомлюваний ступінь смислових утворень (В. О. Ядов, О. Г. Асмолов), як «ядро» особистісного розвитку (Л. І. Божович, О. Г. Асмолов, М. Г. Казаріна, І. С. Кон, К. О. Абульханова-Славська, В. С. Мерлін), яке виявляється в ситуації вибору як «вчинок свідомості» (М. М. Бахтін).

Мотиваційно-ціннісна сфера в широкому значенні цього слова розуміється як стрижень особистості, який опосередковує такі властивості: спрямування, ціннісні орієнтації, установки, соціальні очікування, домагання, емоційно-вольові якості та інші соціально-психологічні характеристики.

Розвідкою ціннісних орієнтацій юнацького віку займалися Н. Є. Бондар, Н. І. Стрелянова, А. М. Мордовець, І. А. Райгородська, З. В. Сікевич, В. Т. Лісовський, К. А. Нечаєва, Є. А. Подольська, А. А. Козлов, І. Г. Попова.

У процесі досліджень було відзначено, що підлітковий вік чутливий до формування ціннісних орієнтацій як стабільної риси особистості. Саме в цей віковий період закладається здатність об'єктивно оцінювати себе та навколишній світ, що має найбільший вплив на формування закономірностей, які згодом вкажуть на позицію в житті дорослого. Провідними в цей час є освітня та професійна діяльності, в яких реалізується готовність молодшої людини до самовизначення і які вважаються психічним новоутворенням цього віку.

Ураховуючи важливість окресленої проблеми, було обрано тему дослідження **«Формування ціннісних орієнтацій студентів в умовах закладу вищої педагогічної освіти»**.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження особливостей формування ціннісних орієнтацій студентів в умовах закладу вищої педагогічної освіти.

Завдання дослідження:

1. Вивчити сутність категорії «ціннісні орієнтації» у контексті філософсько-педагогічних досліджень;

2. Визначити соціально-психологічні особливості студентського віку;
3. Експериментально дослідити ціннісні орієнтації студентів в умовах закладу вищої педагогічної освіти;
4. Розробити модель та обґрунтувати методичні засади формування ціннісних орієнтацій студентів в умовах закладу вищої педагогічної освіти.

Об'єкт дослідження: ціннісні орієнтації особистості.

Предмет дослідження: ціннісні орієнтації студентів в умовах закладу вищої педагогічної освіти.

Методи дослідження:

- *загальнонаукові:* аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація, термінологічний аналіз для уточнення сутності поняття «гендер»;
- *конкретно-наукові:* вивчення та аналіз психологічної літератури та літератури з менеджменту щодо теми дослідження для визначення ступеня розробленості проблеми дослідження, аналіз базових понять дослідження; методи зіставлення, систематизації, прогнозування;
- *емпіричні:* тестування (методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича), методи статистичної обробки експериментальних даних для виявлення достовірності відмінностей між групами даних.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Елемент наукової новизни полягає в тому, досліджено формування цінностей в студентському колективі, виявлено важливі цінності, які сформовані на даний час у студентів; визначено вплив соціального та педагогічного середовища на формування ціннісних орієнтацій особистості студентів у вищому навчальному закладі.

Практичне значення дослідження визначається тим, що фактичні матеріали, теоретичні положення та висновки роботи можуть бути використані в програмах підготовки педагогічних фахівців вищої школи, а

також у системі підвищення кваліфікації психологічних, управлінських, педагогічних кадрів.

Апробація отриманих результатів дослідження. Основні результати дослідження обговорювались на засіданнях кафедри менеджменту освіти та педагогіки вищої школи, а також під час виступів на науково-практичних конференціях обговорювалися: на VI Міжнародній науково–практичній конференції «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін» (Суми, 23-24 квітня 2020 р.); IV Міжнародній науково–практичній конференції «Європейський університет: імідж, мобільність та соціальні перспективи» (Суми, 06-07 травня 2020 р.) та на II Міжнародній науково–практичній конференції «Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи» (12-13 листопада 2020 р.) при Сумському державному педагогічному університеті імені А.С. Макаренка. Міжнародна науково-практична конференція «Педагогіка та психологія: сучасний стан розвитку наукових досліджень та перспективи» (Запоріжжя, 20-21 листопада 2020 р.)

Публікації:

1. Куца А. М. Ціннісні орієнтації як психолого-педагогічна категорія. *Магістр : збірник наукових праць молодих учених* / Гол. Ред. О.Г. Козлова. Випуск 1. – Суми : ФОП Цьома С.П., 2020. – С. 143 –148.

2. Куца А. М. До проблеми формування ціннісних орієнтацій студентів в умовах закладу вищої педагогічної освіти. *Міжнародна науково-практична конференція «Педагогіка та психологія: сучасний стан розвитку наукових досліджень та перспективи»* (Запоріжжя, 20-21 листопада 2020 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет – С. 100 – 103.

Структура та обсяг роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 68 найменувань. Подано 1таблиць, 2 рисунків. Повний обсяг тексту роботи – 79 сторінок.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

1.1 Сутність категорії «ціннісні орієнтації» у контексті філософсько-педагогічних досліджень

Проблеми, пов'язані з цінностями людини, посідають одне з провідних місць у вивченні соціальної детермінації поведінки людини, її саморегуляції та прогнозуванні. Формування ціннісних орієнтацій сприяє процесу розвитку особистості в цілому. Як один із елементів структури особистості, вони відіграють вирішальну роль у регуляції поведінки, формуванні світоглядних поглядів, переконань, життєвих виборів, особливо на етапі формування професійної діяльності у підлітковому віці. Саме завдяки цінностям людина відчувається цілісною у навколишньому світі [28, с.54].

Світ цінностей – перш за все світ культури, сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості. Цінності особистості постають як специфічні відносини зі світом, які узагальнюються та переробляються досвідом соціальної групи. Тому вони насправді не спираються на ситуаційні фактори і, напевно, тому їх іноді не точно розуміють, зазвичай до тих пір, поки вони не стануть об'єктом рефлексії [64, с.118].

Процес розвинення ціннісних орієнтацій людини базується на ціннісному характері мислення, присвоєнні цінностей, їх відповідність зростаючим запитам, які окреслюють напрям свідомості, самосвідомості.

Постійні зміни сучасності призводять до перегляду методологічних концепцій розвитку гуманітарних наук. Звичні розуміння про закони еволюції індивідуума, інтелектуальний розвиток, творчі здібності насичуються новітніми теоріями, концепціями, інноваційними технологіями,

моделями, різноманітними програмами освіти, потребують посиленої уваги до фундаментальних основ науки і практики.

Однією з основних категорій формування сучасної моделі процесу соціалізації особистості, на наш погляд, може бути категорія цінності. Цінність – одна з таких загальнонаукових концепцій, методологічна сутність якої надзвичайно важлива. Як одне з провідних понять теперішніх соціальних міркувань воно застосовується у філософії, соціології, психології та педагогіці для зазначення предметів і явищ, їх особливостей, а також абстрактних ідей, які реалізують моральні ідеали та виступають як зразки необхідного.

У сучасних гуманітарних науках (філософії, психології, соціології та педагогіці) розглядають різноманітні підходи та концепції, але спільний напрям розвитку теорії цінностей відзначається утвердженням переваг загальнолюдського та гуманістичного в контексті різних культур. В цей час, коли відбувається процес об'єднання людства для врегулювання глобальних проблем сьогодення, теорія цінностей відновлюється завдяки новітнім соціальним, науково-технічним реаліям дійсності, оскільки основне значення у змісті переконань нових поколінь відіграють категорії миру, людського буття та самоствердження. Сьогодні існує потреба у міждисциплінарному синтезі знань про особистість, який, зі свого боку, повинен базуватися на оновленій філософській картині всесвіту, на загальнолюдських цінностях.

Філософсько-методологічний аспект проблеми формування ціннісних орієнтацій індивідуума загалом формується з розкриття сенсу механізму інтеріоризації об'єктивних культурних цінностей, причин та передумов, коли об'єктивні цінності стають суб'єктивно значущими, сталими життєвими орієнтирами особистості, її ціннісними орієнтаціями.

Філософи зазначають: наукова необхідність категорії цінності з'являється після того, як постає питання про особистість та навколишній матеріальний і духовний світ, а ширше – про взаємозв'язок суб'єкта (це може бути людина, група, клас, нація) та зовнішніх умов, в яких він працює.

Вирішуючи проблему «суб'єкт-об'єкт», можна перейти від другого до першого і, навпаки, від першого до другого. Коли аналіз базується на діалектико-матеріалістичній методології, то перехід від об'єкта до суб'єкта розглядає суб'єктивне як зображення об'єктивного, а критерієм правильності такого зображення є рівень його відповідності відображеному. При переході від суб'єкта до об'єкта основним є не зображення, а реагування суб'єкта на відображене і, отож, рівень належності об'єкта вимогам і цілям суб'єкта. Це ціннісний підхід.

Психологи зазначають, що мислення людини має модельний характер. Справді, «почуття розуміння» з'являється в той момент, коли у нас виходить асоціювати явище з його моделлю, інакше кажучи виділити з явища суттєве (з точки зору вимог цієї моделі), і навіть логічне розуміння того, що модель не абсолютна, ніяк не впливає на це почуття – межі моделі, зазвичай, не досягнені. Отже, саме мислення має ціннісний, відносний характер.

Зрештою, що таке цінність, як не засіб виділити суттєве? Потреба збору інформації, щоб забезпечити її компактне зберігання в довготривалій пам'яті, примушує мозок функціонувати у такий спосіб, відбираючи інформацію, щоб звільнитися від зайвого. Але для відбору однозначно необхідні критерії. Отже, власне людський мозок і природа мислення зумовлюють введення поняття цінності [1, с.38].

Напевно, кожен може згадати моменти свого життя, коли у нього була «переоцінка цінностей», а старі, давно відомі факти та концепції раптом набули зовсім нового значення, вийшовши на перший план за своєю значимістю, або, навпаки, втративши його. Це якраз той випадок, коли назва явища – «переоцінка цінностей» максимально достовірно відображає її суть – здійснюється трансформація моделі в мозку і, як результат, міняється система відбору існуючої інформації – особистість по-новому розпочинає дивитися на давні явища.

Отже, всі цінності, створені людським мозком, без винятку, відносні. Проблема, проте, виникає в тому, що для свідомості вони здаються

абсолютними, що являється властивістю мислення людини. Зображення їх як абсолютних рахується поширеною помилкою, яка виникає із вже згаданої недостатньої обізнаності про межі моделі.

Значення поняття «цінність» характеризується більшістю вчених через відбір характеристик, які властиві тим чи іншим формам суспільної свідомості: значущість, нормативність, корисність, необхідність, доцільність. Аргументується, що поява цінності пов'язана, з однієї сторони, з предметами, явищами, їх властивостями, способами задоволення певних потреб суспільства, особистості.

З іншої сторони – цінність позначається як судження, пов'язане з оцінюванням наявного об'єкта, явища, людини, суспільства. Наголошується, що цінність – це форма прояву певного виду зв'язку між суб'єктом та об'єктом. Таким чином, коли аналізуємо соціальне існування людини з точки зору відносин «об'єкт-суб'єкт», ми можемо охопити явище цінності.

Приєднання індивідуума в систему соціальних відносин супроводжується створенням певних «вузлів», які поєднують різні види діяльності в цілісні структури особистості. Леонтьєв вважав, що ці вузли є ціннісними утвореннями. І в сукупності вони складають «ядро» особистості, її базу, що забезпечує цілісність розвитку особистості, а також особисту самоідентичність.

Особистісні цінності становлять внутрішнє «ядро» особистості, що можна трактувати як ціннісну етичну орієнтацію. Вона пояснює цілісне та суб'єктивне розуміння певних актів людської поведінки і допомагає будувати прогноз її поведінки в більш широкому полі ситуацій [30, с.56].

Особисті цінності набувають ціннісного статусу лише тоді, коли особисті зусилля звертаються до своєї смислової сфери, до фактичного «Я». Формування особистісних цінностей пов'язане з динамікою процесів усвідомлення, включаючи різні типи вербалізації та перенесення когнітивних та особистих зусиль у власну смислову сферу.

Ціннісні орієнтації являються результатом саморозвитку особистості, структуруванням щодо діяльності зовнішніх процесів реалізації та процесу розвитку особистісних цінностей та сенсів [32, с.127].

Отже, цінність є важливою характеристикою психологічної структури особистості і визначає:

- спрямованість суб'єкта на здійснення певних відносин, що виправдовує деякі цінності, спрямовує на певну діяльність;
- зміст ідеї свого «Я», що відповідає напрямку;
- відбір у свідомості певного предметно-діяльнісного змісту та його основну роль у формуванні самосвідомості особистості [15, с.55].

У зв'язку з тим, що цінність окреслює характеристики других складників психологічної структури особистості, вона розглядається як центральний компонент психологічної структури особистості.

Сьогодні під структурою особистості розуміють єдність, взаємозв'язок і цілісність її частин, що об'єднані в чотири підструктури:

- біологічно обумовлена структура темпераменту;
- властиві індивідуальним особливостям форми психічного відображення – відчуття, сприйняття, емоції та почуття, мислення, пам'ять, воля;
- особистий досвід (знання, вміння, навички);
- орієнтація особистості (інтереси, прагнення, ідеали, світогляд, переконання, ставлення до себе та інших).

Остання з цих підструктур включає ціннісні орієнтації. Отож, ціннісні орієнтації є важливою складовою структури особистості, вони, схоже, узагальнюють весь життєвий досвід, набутий індивідом в процесі його індивідуального розвитку [6, с. 79].

Формування ціннісних орієнтацій сприяє процесу розвитку особистості в цілому. Як один із складників структури індивідуума, вони мають вагоме значення в регуляції поведінки, формуванні світогляду, поглядів, життєвих

виборів, саме на етапі формування професійної та трудової діяльності в підлітковому віці [56, с. 366].

Цінності розкривають свідоме відношення особистості до соціальних реалій і в цій якості визначають широку мотивацію її поведінки і впливають на всі сторони діяльності (Б. Г. Ананьєв, В. Отрута, М. Рокіч). Тому зрозуміло, що володіння структурою цінностей, яка характеризується індивідуальним змістом, приймає статус життєво-орієнтованих принципів та вказівок, що нерозривно поєднані з напрямком особистості.

У зв'язку з цим С. Л. Рубінштейн відмічав, що людська діяльність для задоволення її найближчих життєвих потреб, значною мірою зумовлена соціальною шкалою цінностей, оскільки в задоволенні особистих потреб шляхом суспільно корисних дій втілюється відношення особистості до суспільства і, таким чином, до самого себе як елемента спільноти [59, с. 44].

Ціннісні орієнтації можна розглядати з точки зору їх формування як внутрішніх структур особистості, закріплених у життєвому досвіді, та переживання стосунків із навколишнім світом.

Термін «система цінностей» визначається як предметне втілення системи діяльності та соціальних відносин, що відображають сенс життя, визначений історичний спосіб існування певної соціальної спільноти.

М. Й. Боришевський зазначав, що визначена система цінностей реалізується, об'єктивується в певних специфічних явищах, пов'язаних з відповідними формами життя, в яких цінності поступово перетворюються від явища «зовнішнього» до явища «для себе», іншими словами соціальні цінності переходять у цінності, суб'єктивно важливі для особистості [18, с. 125].

Вікова динаміка системи ціннісних орієнтацій постає, з одного боку, випадком їх формування та зміцнення як ознак особистісного психосоціального розвитку, з іншого – показником змін у їх підпорядкуванні, а отже, і їх функції у свідомому регулюванні діяльності та активності.

Поступове впровадження цілісного підходу в аналіз індивідуума призвело до визначення вагової загальної форми фіксації особистого досвіду – «цінності», яка відзначається як цілісність особистості, визначення певного напрямку дійсності, певних стосунків та розуміння свого «Я».

Загалом можна виділити три різних предметних підходи до визначення поняття «цінності»: як соціальної проблеми (Т. В. Бутківська), як педагогічної проблеми (О. І. Вишневський, П. Р. Ігнатенко, В. П. Струманський), як психологічної проблеми (І. Д. Бех, М. І. Боришевський, І. С. Булах, Г. Г. Ващенко, М. В. Савчин, Н. І. Повякель, Т. С. Яценко).

Система ціннісних орієнтацій є важливим регулятором людської діяльності, оскільки дозволяє співвіднести індивідуальні потреби та мотиви з осмисленими й одержаними цінностями та правилами суспільства, налагоджувати поведінку у непростих життєвих ситуаціях.

Цінності особистості – це складні утворення, які знаходяться в когнітивних структурах, процесах соціального буття та культури, людському світогляді [37, с. 14].

Якщо цінності постають як психологічна основа рішень щодо сенсу життя, то ціннісні орієнтації окреслюють шляхи його реалізації.

Поняття цінностей у психологічній інтерпретації рівнозначне деякій сукупності психологічних явищ, які хоч і термінологічно, але означають різні поняття, проте семантично подібні.

А. Маслоу майже не поділяє поняття «цінності», «потреби» та «мотиви», В. Франкл «цінності» та «особисті значення». Н. Ф. Добринін іменує їх «значимістю»; А. І. Божович «життєвою позицією»; А. Н. Леонтьєв «значенням» та «особистим сенсом»; В. Н. Мясищев «психологічними відносинами» [10, с. 48].

Система ціннісних орієнтацій трактується як процес, внаслідок якого здійснюється підпорядкування цінностей і спосіб розрізнення об'єктів за значимістю (А. В. Петровський); різноманітність диспозиційних утворень

(В. О. Ядов); порядок ставлення до дійсності (О. Г. Асмолов, Г. М. Андрєєва, Д. М. Узнадзе); загальноприйнята сутність життя (О. М. Леонтьєв, Д. О. Леонтьєв).

В свою чергу В. Олпорт пише: «Цінність – це певний особистий зміст. Студент осмислює цінність кожного разу, коли суть має для неї принципове значення» [47, с. 156].

Формуючи ідею соціальності цінностей, М. Рокіч характеризує цінність як непохитну віру в те, що певний спосіб поведінки або кінцева мета існування є особистісно чи соціально вагомими за інші. Він відзначає систему цінностей як «стабільну організацію переконань щодо кращої поведінки або існування континууму, який має відносне значення».

Водночас М. Рокіч зазначав, що «стійкими» є ті цінності, які близькі та зрозумілі для індивідуума, адже якщо вони повністю стабільні, індивідуальні та соціальні зміни недопустимі. Якщо цінності повністю нестабільні, то безперервність переміни в особистості людини і суспільства теж буде недопустимою.

М. Рокіч уточнює, що цінності працюють на широкому соціальному та культурному рівні, позначаючи як когнітивні репрезентації не лише індивідуальних потреб, а й усталених соціальних вимог. Вони теж виступають сукупним впливом соціальних та психологічних сил, які впливають на особистість. Соціальних, оскільки суспільство та його інститути соціалізують індивідуума на суспільну користь, засвоєння ухвалених у суспільстві концепцій бажаного. Психологічних, оскільки індивідуальні спонукання потребують когнітивного вияву, обґрунтування та реалізації в соціально бажаних термінах [4, с.215].

У психологічних дослідженнях цінностей поняття ціннісних орієнтацій є більш поширеним. В. П. Тугарінов визначає поняття «ціннісні орієнтації» як спрямованість особистості на певні цінності.

В. Г. Алексєєва загалом характеризує ціннісні орієнтації як форму приєднання соціальних цінностей у систему діяльності та поведінки людини, як рівень переходу соціальних цінностей в діяльність суб'єкта [34, с. 43].

О. Г. Здравомислов вважає, що ціннісні орієнтації є найважливішим елементом внутрішньої структури особистості, закріпленої в життєвому досвіді. Вони відрізняють істотне і важливе для особистості від неважливого, виступають як вагома сполучна ланка між суспільством, соціальним середовищем та індивідом, його внутрішнім світом.

На думку В. А. Ядова, ціннісні орієнтації – головна ланка особистості, яка позначає її відношення до самого суспільства, соціальної групи. Його кампанія визначає розвиток структури ціннісних орієнтацій у особистості протягом багатьох років. В. А. Ядов вважає, що система цінностей може передбачити загальний напрямок поведінки. Під ціннісними орієнтаціями ми маємо на увазі пристосування свідомості до певних цінностей матеріальної та духовної культури суспільства. Ціннісні орієнтації є важливою складовою системи особистості, вони ніби узагальнюють досвід життя, набутий людиною в процесі її індивідуального розвитку. Це складова структури особистості, яка схожа на певний стрижень свідомості, навколо якого обертаються думки та відчуття індивідуума і за допомогою якого вирішується безліч життєвих питань [34, с. 42].

О. Л. Музыка стверджує, що ціннісні орієнтації постійно є тільки певною частиною життєвих цінностей, а конкретно тими, які мають значення для регулювання людської поведінки в будь-якій ситуації. В іншій ситуації вони можуть не брати участь у мотиваційних процесах. Тому ціннісні орієнтації – це концепція, що дозволяє досить результативно розглядати соціологічні та соціально-психологічні аспекти ціннісного регулювання поведінки соціальних груп. Це поняття означає певні основні закономірності «привласнення» соціального досвіду залежно від віку, освіти, виду діяльності, до якої належить людина.

Для аналізу ціннісної сфери індивідуума О. Л. Музика впроваджує поняття «суб'єктивні цінності» – особливе поєднання високоморальних та ефективних цінностей, які тісно взаємопов'язані між собою і таким чином формують внутрішню самодостатню, самовизначену основу регулювання діяльності та саморозвитку особистості. Вони містять як ціннісно-сміслові, так і інструментально-діяльнісні ознаки, які дають право задовольнити основні особисті потреби (у визнанні та оцінці, у підтримці самоїдентичності, у розвитку, в суб'єктності), шляхом вироблення ціннісної основи та мотивів діяльності в певній життєвій ситуації [40, с. 127].

Як психологічний центр регулювання діяльності та формування особистості, ціннісна свідомість зосереджує в собі виборчі, особистісно значущі результати життєвого досвіду як у сфері соціальних відносин і діяльності, так і у сфері розвитку самої особистості.

Суб'єктивні цінності як складник концепції ціннісної свідомості визначаються О. Л. Музикою як створені в процесі вирішення життєвих проблем і зафіксовані у ціннісному досвіді індивідуума поняття про індивідуальні шляхи та соціальні умови задоволення основних особистих потреб [25, с. 319].

Отже, проблема людських цінностей є об'єктом дослідження ряду наук про людину та суспільство – філософії, соціології, психології, педагогіки, антропології, але в кожній з них має різні значення. Категорія «цінність» осягає безліч характеристик індивідуума, узагальнює і відображує неподільність особистості. Ціннісні орієнтації є важливою складовою структури особистості, вони ніби узагальнюють весь життєвий досвід, набутий індивідом в процесі його індивідуального розвитку. Це складова структури особистості, яка є певним стрижнем свідомості, навколо якого обертаються думки та відчуття індивідуума і за допомогою якого вирішується безліч життєвих питань. Таке бачення ціннісних орієнтацій дає можливість трактувати та практично вивчити напрямки особистості в певний час її життя.

1.2. Соціально-психологічні особливості студентського віку

Активна взаємодія з різноманітними соціальними групами і сама специфічність вищої освіти формує в студентів ініціативну життєву позицію, зміцнює їх зв'язок з іншими соціальними утвореннями в суспільстві. У студентському віці відбувається розвиток соціальної зрілості. Очевидними особливостями даного процесу є закінчення освіти, працевлаштування, громадські роботи, створення сім'ї та виховання дітей. Соціальна зрілість визначає здібність будь-яких молодих людей опановувати необхідний для суспільства набір соціальних ролей.

Відповідно до О. П. Бреш, період навчання в університеті можна поділити на два основні етапи: молодші курси, коли студент-початківець пристосовується до навчального закладу, діяльність у середній школі та старші курси (розпочинаючи з третього) – головний етап фахового визначення студента як спеціаліста в майбутньому.

Під час першого етапу проходить радикальний розрив ідей, звичок колишнього учня, пов'язаний з потребою змінити та перебудувати власну поведінку та діяльність, «увійти» в інші умови, про які розмова піде нижче. Основною метою студента на даному етапі виступає засвоєння методів та прийомів навчальної та професійної діяльності. Значною мірою особистісний розвиток майбутнього фахівця підлягає соціально-психологічним особливостям груп студентів. Основне місце в юному віці займає проблема формування особистості.

На думку С. Мусатова, саме тоді особистість підлягає психологічно складному процесу активної соціалізації – приєднання до самостійної соціально-трудової діяльності. Студент завзято обирає майбутню спеціальність, бере участь у «створенні власного середовища розвитку» (за висловом Б. Г. Ананьєва).

Важливе значення у такому процесі має характер колективу, який сприяє формуванню у студентів відношення до майбутнього фаху,

однолітків, педагогів. Університет для студента – це не тільки освітня організація. Це певним чином соціальна практика. Студентський колектив як частина соціальної структури – це специфічна соціальна сфера, у якій майбутній фахівець формується як індивідуум, де він взаємодіє з іншими студентами. Мікросередовище, тобто круг найтісніших контактів всіх членів групи, займає провідну роль. Певні соціально-психологічні установки учасників групи залежать від громадської думки, а спільні інтереси є одним із мотивів формування в колективі малих груп [3, с.54-56].

Навчання розуміється студентами не просто як здобуття певної освіти, а як підготовка до майбутньої практичної діяльності. Це передусім можна помітити у відношенні до академічних предметів, які, на їх думку, безпосередньо не пов'язані з майбутньою професією. Як правило, що особливо характерно для студентів, ставлення до таких дисциплін є вибіркоким. Поряд із глибоким заглибленням у проблеми вибраного напрямку, студенти застосовують більш реалістичний підхід до наукового предмета, суворо ставляться до своїх здібностей, обраної спеціальності, перспектив наукової роботи. Важливим показником є повільне формування інтересу до вибраної спеціальності. Протягом професійного навчання формуються уявлення студентів про інтелектуальні здібності, лідерські якості та популярність.

Однак під час навчання, особливо на II – III курсах, часто виникає питання про правильність вибору університету, спеціальності, професії. А. П. Щотка зазначає, що випадки розчарування у вибраній професії, несвоєчасний вибір та мораторій діяльності породжують у студентів у другому періоді навчання кризовий досвід – кризу перегляду професійного вибору, яка ускладнюється невикористаним, низьким престижем спеціалістів, віддаленість професійного навчання від реалій життя. Криза виявляється в незадоволеності змістом освіти, зростанні невизначеності в майбутньому, розгубленості, пошуку нових можливостей для самореалізації [1, с. 48].

У той же час всередині однієї групи існує союз симпатій та інтересів. Дослідження студентської молоді показують, що на третьому курсі спостерігається пожвавлення та поглиблення системи міжособистісних відносин у групі, підвищений інтерес до життя інших студентських груп. Петровський зазначає, що в перший рік навчання мікрогруп, що складаються з двох-трьох людей, об'єднаних дружніми відносинами, небагато, тоді як на третьому курсі майже всі належать до такої мікрогрупи. Водночас виникають проблеми зі створенням сім'ї. Буває, що «особисте» затуляє решту справ.

Однак, хоча на старших курсах пошук супутника життя відіграє велику роль, але, на думку Петровського, інтимні стосунки часто посилюють бажання вчитися, робочий настрій, творчу активність. Як правило, після деякого спокою подружні пари не випадають із колективу і не відстороняються від спільних справ, хоча кількість прямих міжособистісних та міжгрупових контактів серед членів старших студентських груп дещо зменшується [6, с. 70].

Ці тенденції в основному є стійкими та властивими студентам, незалежно від незначних часових змін. Таким чином, досліджуючи духовні інтереси студентів Б. М. Шлунка та Л. Д. Леуцька виявили, що курс та академічна група мають найбільший вплив на формування моральних цінностей студентів. На I курсі студент безпосередньо контактує з групою і проявляє себе як особистість. На першому місці в цей період стоять групові моральні санкції проти тих, хто порушує правила групи, курсу, факультету, а також моральне заохочення кращих студентів. Все це стає можливим, якщо команда дружна. Відповідно до курсу змінюється і сфера спілкування: вона розширюється (приєднуючись до формальних та неформальних груп) або поглиблюється. Але, так чи інакше, інтереси студента все більше виходять за межі групи, курсу, університету [2, с. 70].

Студентський вік – це вік безкорисливих жертвностей і повної відданості справі. У той же час студенти також невмотивовані, нездатні передбачити наслідки своїх дій, які не завжди ґрунтуються на гідних

мотивах. Такі шкідливі звички як куріння (саме серед дівчат), вживання алкоголю, наркотиків, статева розпущеність тощо є поширеними серед студентів. Крім того, помічаємо інфантильність, підвищений рівень конформізму, неможливість протистояти негативному впливу соціального середовища, особливо якщо це референтна група.

Студентський вік – особливо вагомий період вироблення «Я-концепції» як осередку особистості. «Я-концепція» майбутнього спеціаліста – це складний, рухливий механізм уявлень студента про себе як про людину та суб'єкта навчальної та професійної діяльності. Вона складається з таких компонентів:

1) «Образ-Я», який виявляє унікальність самосприйняття шляхом фіксації певної соціально-рольової позиції та роздумів про себе.

2) Емоційно-ціннісне ставлення до себе, яке позначається оцінкою своїх професійних та особистих якостей, ступенем самоприйняття та самооцінки.

3) Поведінковий компонент як самопрезентація – деякі дії (внутрішні чи практичні), що породжуються самозображенням та самоставленням.

Дайте відповідь на питання «Хто я?», доповнюючи речення «Я -...» різними способами. Всі відповіді, взяті разом, формують вашу «Я-концепцію». Її складові (Я-структура) – це ментальні моделі, за допомогою яких ми влаштовуємо своє життя (Д. Майєрс).

Поряд з розвитком психічних функцій, студентський вік характеризується нестабільністю структур особистості. Образи особистого «Я» складні і неоднозначні, серед них: справжнє «Я» (яким студент уявляє себе в даний час), динамічне «Я» (яким він старається бути), ідеальне «Я» (яким має бути відповідно до освоєних моральних принципів) та ряд інших уявних, часто фантастичних особистих образів. Студентський вік характеризується активізацією самопізнання та подальшим формуванням оцінювати самого себе.

Підлітковий вік – період росту сили «Я», здібності виражати і підтримувати свою індивідуальність. З'являється основа для подолання страху втратити власне «Я» в груповій діяльності, близькості чи дружбі. Одночасно «Я» перевіряє свою силу, і через протистояння з іншими людьми молоді люди знаходять чіткі межі свого психологічного простору, захищаючи їх від небезпеки руйнівного впливу іншого (Г. С. Абрамов) [10, с.255].

За психологічним портретом студент як людина певного віку і як особистість розкривається з психологічного боку, що є поєднанням психологічних процесів, станів і властивостей людини. Основне в психологічній стороні – психічні властивості (спрямованість, темперамент, характер, здібності), яким підпорядковується перебіг психічних процесів, поява психічних станів, прояв психічних утворень. Однак, аналізуючи кожного студента, необхідно зважати на особливості конкретного індивідуума, його психічні процеси та стани.

Загалом, сприяти особистісному та професійному розвитку студентів можливо лише на основі знань про їх самосвідомість, мотивацію та інші індивідуальні прояви. Фактори, що формують соціально-психологічний портрет студента, можемо поділити на дві категорії: перша категорія – це ті, з якими студент вступив до навчальної установи. Їх можна лише врахувати, але ними не можна керувати. Друга категорія – це фактори, мотиви, що з'являються протягом навчального періоду. Їх можна контролювати та продукувати.

Перша категорія включає в себе: ступінь підготовки, систему цінностей, відношення до науки, усвідомлення реалій вибраного фаху, розуміння майбутньої професії.

Суть образу «ідеального» студента найчастіше включає індивідуально-психологічні особливості людини та особливості професійного значення майбутнього спеціаліста, що стосуються таких напрямків особистості:

міжособистісно-соціальної, морально-етичної, ефективно-практичної, когнітивно-пізнавальної, мотиваційної, емоційно-вольової.

Найбільше значення приділяється міжособистісній та соціальній сферам людини. Очевидно, соціальні відносини, які оточують студентів, не вигідні для збереження їхнього почуття приналежності до певної соціальної групи. І це дуже песимістичний результат, особливо якщо згадати роботу Е. Еріксона щодо позитивних та негативних сторін ідентичності, в якій результати відповідають більше негативному напрямку формування ідентичності. Не випадково в цьому контексті під час побудови психологічного портрета студента останні мають труднощі з описом та оновленням особистих уявлень.

Студентський вік – це етап формування та нормалізації характеру, найактивнішого розвинення етичних та естетичних почуттів, охоплення всього спектру соціальних ролей дорослого: громадянських, професійних тощо. Під час цього періоду особливо проявляється «економічна діяльність», яку демографи характеризують як залучення особистості до самостійної виробничої активності, початок трудової біографії.

Для студентських років теж характерні інтенсивна трансформація мотивації, ціла система ціннісних орієнтацій, формування особливих професіональних здібностей, тому цей вік рахується основним етапом вироблення характеру та інтелекту. Загалом студентський вік визначається здобутком найбільших, «пікових» результатів, заснованих на минулих процесах біологічного, психологічного, соціального розвитку [36, с. 58].

Визначальною межею формування моралі в цьому віці є активізація свідомих мотивів поведінки. Очевидно посилюються такі якості, яких постійно бракувало у старших класах загальноосвітньої школи – амбіційність, сміливість, завзятість, самостійність, ініціативність, здатність керувати своїми вчинками. Зростає цікавість до моральних питань (цілей, способу життя, відповідальності, любові, вірності тощо).

Зазначимо, що найважливішими в житті сучасних студентів вважають здоров'я рідних і близьких (92,8%), сімейний добробут (87,7%), справжніх друзів (83,4%), самовпевненість (82,5%), самореалізацію (71,5%), якісну освіту (71,0%) тощо. В той час такі цінності, як впевненість у завтрашньому дні (68,3%), самостійність (57,6%), комфортні житлові умови (55,2%), достовірна інформація про події в країні та світі (44,7%) вийшли на перший план [39].

Однак спеціалісти, які вивчають вікову психологію та фізіологію зазначають, що властивість людини свідомо регулювати свою поведінку в 17-19 років не до кінця розвинена. Існує невмотивований ризик, нездатність передбачити наслідки своїх дій, що не завжди може базуватися на гідних мотивах. Це період безкорисливих жертв і цілковитої самовідданості, однак у поведінці молодих людей є негативізм. Лише 11,4% студентів, які були опитані, серед необхідних зараз якостей відмітили скромність і поміркованість у запитах, а готовність відмовитися від свого добробуту заради суспільної користі – 6,6%. Висока мораль у теперішньому світі вважається потрібною лише на 12,4% [31, с. 23].

Слід відмітити, що особливістю цього віку є усвідомлення власної винятковості, формування самосвідомості. На запитання «Ким ти відчуваєш себе насамперед?» 63,6% відповіли «людиною», 58,2% – «студентом», 24,0% – громадянином України, 19,0% – представником молоді, 3,6% – європейцем. Головним складником кризи такого віку є криза ідентичності [39, с. 233].

Студенти – це молодь, яка проходить етап персоналізації на основі цілеспрямованого опанування освітніми, професійними та соціальними функціями через усвідомлене здобуття професійних знань, вмінь та навичок, оволодіння професійними якостями у процесі навчання у вищих навчальних закладах. Студенти є майбутніми висококваліфікованими кадрами для науки, навчальних закладів та керівних посад на підприємствах.

Ключовою психологічною особливістю студентів є щільне поєднання розвитку особистої та корпоративної професіональної свідомості.

Поєднуючись зі своєрідністю підліткового віку (максималізм, підвищене прагнення самоствердитись, змагання за статус, нігілізм, непомірна впевненість у собі) – це формує, з точки зору О. Ф. Бондаренка, доволі полум'яну суміш, що одночасно перетворює молодих студентів у важкого партнера для діалогу та в легку здобич для всіх видів маніпуляцій.

Викладачам потрібно зосередитись на основних психологічних проблемах студентів, щоб випадково не образити, підтримати, дотримуючись норм та ідеалів людської гідності та професіоналізму.

Поняття «студент» (від лат. *Studens* – той, що наполегливо працює; зайнятий) вказує на того, хто багато працює, займається бізнесом, тобто оволодіває знаннями, здобуває спеціальність. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», студент – це особистість, яка належним чином зачислена до вищого навчального закладу і навчається на денній, заочній, дистанційній формах навчання для отримання певної освіти та освітнього кваліфікаційного рівня.

Рахується, що студенти, в порівнянні з іншими групами молоді такого ж віку, мають такі особливості:

- вищий освітній рівень;
- велике тяжіння до знань;
- висока соціальна активність;
- гармонічне об'єднання інтелектуальної та соціальної зрілості.

Студентський період життя в основному припадає на пізній підлітковий вік або раннє доросле життя, що характеризується засвоєнням всіх різноманітних соціальних ролей дорослого, здобуттям права на життєвий вибір, набуттям повної юридичної та економічної відповідальності, можливістю брати участь у всіх соціальних заходах (аж до державного рівня), вищою освітою та оволодінням спеціальністю.

Основними сферами життя студентів є професійна підготовка, особистісне зростання та самоствердження, формування інтелектуальних здібностей, духовне збагачення, моральне, естетичне та фізичне

вдосконалення особистості. Окремі педагоги цього не можуть зрозуміти і розглядають студента тільки відповідно до того, як часто він приходить на заняття, виконує завдання, вислуховує пояснення та відповіді. Все інше в особистості студента не цікавить багатьох педагогів, а це часто є серцевиною його особистості: багатство або бідність у прагненнях і планах, його духовність чи бездуховність, моральність чи аморальність, гідність або покірність та пристосованість, сила духу або слабкість характеру, працелюбство або лінь та байдужість, егоїзм чи альтруїзм [3, с.12].

Також необхідно враховувати відмінні риси між студентами вищих навчальних закладів I-II та SH-II рівнів акредитації (14-17 та 17-22 роки відповідно). Потрібно відмітити стандартний (студенти віком 17-22 роки) та нестандартний (молодші або старші студенти) періоди студентського віку. Книга рекордів Гіннеса (2002) містить приклади такого нестандартного студентського віку: 1) «У червні 1994 року Майк Керні (SILA) став наймолодшим випускником, який отримав ступінь бакалавра антропології в Університеті Південної Алабами, SILA, у віці 10 років і 4 місяці»; 2) «Наймолодшими російськими студентками є сестри Діана та Анжела Князеви (Москва). У 1998 році Діана закінчила середню школу з відзнакою у віці 10 років і 1 місяць і стала студенткою університету у віці 10 років і 2 місяці. Анжела також закінчила середню школу на «відмінно» у 11 років 2 місяці, а студенткою стала у 12 років».

Б. Г. Ананьєв розглядає студентський вік як особливий онтогенетичний етап соціального становлення особистості. Він так тлумачить студентський вік: «Освіта фахівця, громадського діяча та громадянина, оволодіння та закріплення багатьох соціальних функцій, формування професійних навичок – все це особливий та найважливіший для соціального розвитку особистості період життя, який називають студентським віком».

Проаналізуємо особливості фізичного, психофізіологічного та когнітивного розвитку студентів.

Фізичний розвиток торкається різних площин фізіологічних, сенсорних та рухових функцій організму. Він починається з самого першого моменту людського життя і досягає вершини у віці від 20 до 30 років, визначається найвищим рівнем таких показників, як сила м'язів, швидкість реакції, спритність і фізична витривалість та інші.

Відомо, що мозок людини досягає функціональної зрілості в ранньому підлітковому віці. У зв'язку з тим, що популяція нейронів вже цілком розвинена, далі формування нервової системи залежить лише від розгалуження процесів у кожному нейроні, мієлінізації нервових волокон та формування гліальних клітин, що в першу чергу відповідають за живлення нейронів. Починаючи з 25 років, і зокрема після 45 років, щодня гинуть десятки тисяч нервових клітин. Однак це не впливає на мозок, оскільки за останніми оцінками, в корі головного мозку є десятки мільярдів клітин [27, с. 45].

Б. Г. Ананьєв визначав, що «під час індивідуального розвитку аналітична діяльність півкуль головного мозку прогресує (не зупиняється і не руйнується) в залежності від розвитку складних систем його синтетичної діяльності. Більше того, саме синтетична діяльність забезпечує начебто розгорнуте відображення інформаційних потоків, їх упорядкування, вибір та організацію безперервної взаємодії усіх каналів зв'язку з навколишнім світом».

Найбільш важливі нейрофізіологічні особливості, що беруть участь в розвитку центральної нервової системи студента:

- найменш помітний період реакцій на вплив зовнішніх і внутрішніх подразників (включаючи вербальний сигнал), тобто найшвидша реакція на нього;
- оптимальна абсолютна та когнітивна чутливість усіх аналізаторів (наприклад, порогові значення чутливості периферичного зору, слуху та рухових центрів, отримані для 20-річного віку, як запропонував Р. Р. Лазарєв, можуть використовуватися як еталон сенсорного оптимуму, в порівнянні з

яким можна визначити вік будь-якої людини); в інших дослідженнях (Л. А. Шварц, С. В. Кравцова) доведено, що сенсорний оптимум досягається до 25 років;

- найбільша пластичність кори головного мозку і висока гнучкість у формуванні складних психомоторних та інших навичок;

- найбільший обсяг оперативної (короткочасної) пам'яті зорової та слухової модальності (спостерігається залежність динаміки мнемічних функцій від характеру людської діяльності: активна розумова діяльність сприяє підвищенню продуктивності пам'яті);

- високі показники уваги (рівень гучності, перемикання та вибірковості уваги поступово зростає з 18 до 33 років);

- оптимальним розвитком інтелектуальних функцій є 18-20 років (наприклад, якщо взяти, за Дж. Рейвенем, логічну здатність двадцятирічного чоловіка за стандарт, то через 30 років це буде 96%, у 40 років – 87%, у 50 років – 80%, а у 60 років – 75% від нормативу);

- найвища швидкість вирішення словесно-логічних задач (складний характер розумових операцій з високим рівнем інтеграції різних типів мислення, гнучкий перехід від образного до логічного і навпаки);

- інтенсивний розвиток всіляких почуттів, підвищена емоційна чутливість (дратівливість) до різних обставин життя.

Всі такі показники формування нервової системи та нейрофізіологічних особливостей роблять підлітковий період життя максимально сприятливим для виховання та навчання молоді. Жан-Жак Руссо, розповідаючи свого часу про молодість, викрикнув: «Це час вчитися мудрості» [56, с.118].

Протягом студентських років молода особа здобуває не лише соматичну, статеву та психофізіологічну зрілість. Вона повинна досягти інтелектуальної зрілості, а також зрілості як особистості, хоча суб'єктивні розбіжності в особистісному розвитку дуже значні. Зрілість – це найвищий психологічний приклад організації та управління своєю поведінкою.

П. Я. Гальперін описав поняття зрілості: «Зрілість – це спроможність самотужки враховувати рамки своїх можливостей, в середині яких людина діє вільно, тобто відповідно до психологічної оптимальності».

Основним елементом психічного розвитку особистості в підлітковому віці є посилене інтелектуальне дозрівання. Інтелектуалістичний підхід до своєрідності підліткового віку реалізується в концепції Піаже. Психічний розвиток у підлітковому віці характеризується складністю розумових операцій (перехід до формальних операцій), що викликає схильність до теоретизування та рефлексії, що дають можливість зрозуміти життя загалом, створити картину або концепцію власного життя. Однак юнацьке мислення своєрідне, егоцентричне, воно спрямовується здебільшого категорією можливого, а не реального.

Показники інтелектуальної зрілості:

- широта ментального горизонту;
- гнучкість і багатоваріантність оцінок того, що відбувається (на відміну від «чорно-білого» мислення);
- готовність прийняти суперечливу інформацію (протилежну догматизму);
- здатність розуміти інформацію з точки зору минулого (причина) та майбутнього (наслідки), а не з точки зору тут і зараз;
- зосередження на визначенні значущих, об'єктивно значущих аспектів того, що відбувається;
- здатність бачити явище в контексті його цілісних зв'язків з іншими явищами (нелінійний погляд);
- здатність мислити категоріями ймовірного (якщо ..., то ...) [20, с.215].

Особиста зрілість, як справедливо зазначає В. А. Роменець – автор «життєвої моделі» життя, зустрічається досить рідко, і замінити її просто психологією дорослого було б помилкою. Основою загальної зрілості є особистісні та характерологічні риси, що визначають напрямок діяльності.

Основним мотивом особистого рівня поведінки є гідність. Основним мотивом характерологічного рівня є досягнення людини в діяльності. Гідність та досягнення безпосередньо пов'язані з характером взаємин між людьми. Зріла людина визнає чужу унікальну цінність і поводить себе відповідно до такого визнання. Відсутність такої позиції є показником інфантильності, незрілості.

Відношення до іншої людини як до об'єкту маніпуляцій досить рішуче протистоїть гуманістичним відносинам. Зрілість – це результат багатства соціальних відносин. Поважати іншого і в той же час залишатися самим собою - означає цінувати унікальне у світі, нескінченну цінність особистості унікального. Зрілість – це справжнє поєднання загальнолюдського та неповторного як найвищий прояв особистості. Зріла людина як мікросвіт містить великий світ, який іменують макросвітом, все людство з особистими інтересами. Коли зрілість стає здатною відокремлювати вищі, трансцендентні цінності та марні, звичайні цінності, вона переростає себе.

Отже, студентський вік є етапом інтенсивного розвитку системи особистих цінностей, яка сприяє виробленню характеру і особистості в цілому. Це пов'язано з утворенням в даному віковому періоді потрібних для формування ціннісних орієнтацій передумов: оволодіння понятійним мисленням, накопичення достатнього морального досвіду, здобуття певного соціального статусу. Перебіг розвитку системи ціннісних орієнтацій прискорюється помітним збільшенням спілкування, опануванням і переродженням досвіду минулих поколінь, зіткненням з різноманітними формами поведінки, поглядів, ідеалів.

1.3. Проблема формування ціннісних орієнтацій студентів у сучасних дослідженнях

Дилема значущості та ціннісних орієнтацій є однією з важливих тем, що штурмуються сьогодні в гуманітарних науках. В сучасному сьогоденні переосмислення та перегляду цінностей тема ціннісних орієнтацій набуває великого значення, оскільки ця тема визначає розвиток майбутнього людства. Розвиток формування ціннісних орієнтацій людини складний і багатогранний, внаслідок того, що в різні періоди життя ієрархія цінностей змінюється, не втрачаючи вирішального значення для життя особистості.

Цінності, ціннісні орієнтації, ціннісні пріоритети, їх динаміка та вплив на соціальну структуру вивчаються такими українськими соціологами, як А. А. Ручка, С. О. Макеєв, О. Д. Куценко, Є. І. Головаха, Н. В. Паніна, В. С. Бакіров, Л. Г. Сокурянська та інші. У більшості теорій, з будь-якої точки зору, розглядається явище цінностей, цінність є чимось важливим і значущим для громади та індивіда. Співіснування цінностей у певному порядку по взаєминам один до одного, тому варто мовити про системи цінностей.

Цінності – одна з основоположних складових цивілізації, а системи цінностей – її серцевина. Через те що, порядок значень не є статичним, коефіцієнт вартості має тенденцію змінюватися, а системи цінностей характеризуються як динамічні, сучасні дослідники вводять поняття цілісного континууму, який точніше відображає змістовну сторону коефіцієнта вартості. У той же час ціннісний континуум прогнозує не лише співіснування цінностей, а й їх взаємозамінність.

Індивід успадковує певні цінності через ціннісні орієнтації – частку внутрішньої будови людини, який розкриває обґрунтування особистості та формує її світорозуміння. Можна сказати що ціннісні орієнтації формуються в процесі соціалізації, під дією домінуючих цінностей у сім'ї та громаді. Якщо ми мовимо про цінності, ми розкриваємо, що болюче; коли ми мовимо

про ціннісні орієнтації – ми мовимо про те, чого ми бажали б здобути в певному ціннісному сегменті [6].

Л. А. Аза, В. А. Піддубний, А. А. Ручка, упорядковують ціннісні орієнтації за сферами дії; направляючи на цінності вільного часу. Н. А. Волкова виділяє соматичні, вольові, чуттєві, інтелектуальні, морально-етичні, культурні та матеріальні ціннісні орієнтації, та ціннісні орієнтації, пов'язані з людьми та суспільством. Підтримуючи думку О. Л. Рудневої, можна розподілити цінності на життєві, матеріальні, духовні, моральні та професійні.

Наступні вчені також вивчали ціннісні орієнтації у своїх публікаціях: М. Пірен, О. Цилюрик, О. Кислова, Л. Сокурянська, О. Молчанова, Н. Левковська, які присвячені головним чином визначенню ролі соціальних інститутів у формуванні студентської життєві цінності в контексті їх культурної, професійної чи соціальної ідентифікації [38; 46; 50; 62].

Сучасна студентська молодь суттєво відрізняється від студентів ХХ століття, насамперед тим, що проживає в нових соціально-економічних, історичних, культурних, національних та етнічних, демографічних умовах формування ціннісних орієнтацій сучасної молоді, коли розвивається демократія, нове інформаційне суспільство вносить свої зміни у ціннісні орієнтації. Студенти прагнуть навчатися в європейському напрямку вищої освіти.

За результатами лонгітюдного дослідження (проведеного під керівництвом Б. Г. Ананьєва, в якому брали участь люди у віці від 18 до 35 років), було встановлено, що студентський вік – це «золотий вік людини» – чутливої стадії розвитку головних соціогенних потенціалів особистості як особистості:

- 1) формування фахових, ідейних та громадянських якостей майбутнього спеціаліста;

2) розвитку фахових здібностей та сходження на вершину оригінальності як необхідні для наступної самостійної професійної оригінальності;

3) центральна фаза формування інтелекту та стабілізації рис характеру;

4) здійснюється трансформація мотивації і всієї системи ціннісних орієнтацій;

5) яскраво формуються соціальні цінності у зв'язку з професіоналізацією.

Це доленосна стадія у житті людини, тому що приймається великий відсоток провідних рішень, які студенти мають приймати більш-менш скоро, адже вони багато в чому визначають їх майбутній шлях. У цей час здійснюється активне формування особистого стилю діяльності (Є. А. Клімов). Ключове значення у пізнавальній діяльності студента починає відігравати абстрактне мислення, створюється картина світогляду, встановлюються глибокі взаємозв'язки серед різноманітними галузями дійсності, що вивчаються [41, с.113].

Освіта оцінюється студентами не лише з точки зору набуття майстерності, а й інших цінностей: «освіта гарантує від а до я особистісний розвиток», «ти отримуєш ширші життєві перспективи», «отримуєш диплом про вищу освіту» та інші.

Виходячи з думки, що формування моральної свідомості відбувається паралельно з психічним, американський психолог Л. Колберг обґрунтував судження, що підлітковий вік характеризується загальноприйнятим і постконвенційний рівень розвитку моральної свідомості. Звичайний рівень – це рівень, на якому людина оцінює вчинки як моральні чи аморальні, залежно від того, як їх сприймають інші люди. Постконвенційний рівень передбачає здатність чітко формулювати моральні норми, усвідомлення їх відносності та умовності, незалежність від оцінок найближчого оточення. Молодість – це перехід від гетерономної моралі до автономної, до творчої моральної самореалізації [67, с.233].

Особистість студента характеризується активним розвитком морально-естетичних почуттів, підвищенням рівня цілеспрямованості, рішучості та наполегливості, самостійності та ініціативи, здатності контролювати себе. Зростає інтерес до моральних проблем (цілей та сенсу життя, обов'язку та відповідальності, любові та дружби тощо). Цей період характеризується також змінами в мотиваційній сфері, зокрема в потребах та інтересах, посиленні усвідомлених мотивів поведінки. Враховуючи концепцію ієрархії людських потреб А. Маслоу, ми можемо уявити область потреб студентської молоді наступним чином:

1. Фізіологічні потреби: потреба у фізичних навантаженнях (часто нереалізованих) та підвищений статевий потяг, бажання виправити та стабілізувати фізичний аспект «Образ - Я», потреба підтримувати нормальний психофізіологічний тонус та бажання підтримувати та вдосконалювати їх здоров'я.

2. Потреба в безпеці, захисті і стабільності посилюється і реалізується не тільки в середовищі вищого навчального закладу і родини, а й у сфері уявлень про майбутню професійну діяльність, життєві перспективи і плани.

3. Потреба в приналежності, прийнятті і любові найповніше реалізується в спілкуванні. Студентський вік – це «золотий вік» в особистому житті людини: час величних мрій і любові, затишку дружнього кола спілкування та «занурення» у його «Я», духовного піднесення та сексуальної активності, створення сім'ї та щастя, турботи материнства-батьківства [12, с.56].

Любов в молодості назавжди залишається для людини найяскравішим, найсвятішим. Саме в підлітковому віці кожному доводиться формувати своє ставлення до сексуальної чутливості та любові (егоїстичного або альтруїстичного типу) – це важлива складова самосвідомості молоді (М. Й. Боришевський, В. В. Столін, П. Р. Чамата). Здатність до інтимної юнацької дружби та романтичної любові, яка формується в підлітковому віці, буде повною мірою проявлятися у зрілому віці. Такі найінтимніші взаємини

формують вагомі аспекти розвитку особистості: моральне самовизначення та те, як буде кохати дорослий [14, с.56].

Спостереження показують, що розшук супутника життя, цікавість до людини протилежної статі відіграють важливу роль у думках і поведінці студентів, що також впливає на їх ставлення до навчання, наукових досліджень та громадських робіт. Однак емоційний підйом, який супроводжується інтимними та особистими стосунками закоханих, робить людину не тільки щасливою, але і підвищує загальну життєву силу, що позитивно позначається на навчанні студентів: покращує робочий настрій, активізує творчість, бажання вчитися краще. Після одруження та періоду «спокою» молодята, маючи сприятливі та гармонійні сімейні стосунки, не тільки не залишають студентські колективні справи, але й активізують свою участь у діяльності академічної групи. Іноді, особливо після народження дитини, виникає орієнтація на сімейні та внутрішньосімейні відносини, що впливає на безпосередніх міжособистісних комунікаціях з одногрупниками (відступ від життя академічної групи).

4. Потреба в самооцінці, соціальному статусі, компетентності – це прагнення досягти успіху в бізнесі, соціального визнання та оцінки його результатів, прагнення завоювати повагу з боку членів референтної групи, включаючи педагогів.

Студентський вік – це період романтики, життєвого оптимізму, активної соціальної позиції, хоча кожна історична віха має вектор своєї спрямованості.

Потреба досягти, якщо вона не знаходить свого задоволення в провідній освітній та професійній діяльності студента, природно переходить в інші сфери життя – спорт, бізнес, громадські роботи, хобі чи інтимні стосунки. Все-таки особистість зобов'язана відшукати сферу благополучного самоствердження, інакше може існувати небезпека захворювання (психосоматичні прояви, депресія тощо) або асоціальної поведінки.

5. Попит в самореалізації та особистому розвитку (самовдосконаленні) означає активне формування своїх здібностей та чергове їх вдосконалення. Це пов'язано з мотивацією досягнення та перетинається з необхідністю визнання та прийняття як члена професійної групи, суспільства.

Питання самоактуалізації посідає вагоме громадське значення, оскільки є визначальним фактором не лише особистісного зростання та самореалізації студента, а й соціальної ефективності та професіоналізму особистості [14, с.56].

В. А. Роменець характеризував молодість як пошук фундаментальних основ послідовної поведінки, як час створення «філософії життя», як прагнення до абсолютних цінностей, несумісних із цінностями реального світу. Розглядаючи зв'язок між механізмами центрального та децентралізації як рушійної сили самоактуалізації, вчений підкреслював, що в молодості спостерігається підсвідома тенденція до децентралізації, «злиття» зі світом, прагнення перетворити реальний світ так, щоб він став ближчим до ідеалу.

Критеріями самоактуалізації є свідоме самосприйняття та розуміння свого життя як цінності. Внутрішніми детермінантами самоактуалізації є довіра до мужності та емоційної мудрості.

Однак у студентському віці існує також добре відома проблема: не кожен студент повністю реалізує свій великий потенціал для досягнення високого рівня розвитку моральної, інтелектуальної та фізичної сфер. Це пояснюється як недостатнім розвитком здібностей 17-19-річних підлітків свідомо регулювати власну поведінку, так і прихованою ілюзією, що зростання сили триватиме «вічно», що краще життя ще попереду і все, про що мріяли, з легкістю можна досягти. Звісно цьому допомагає більша «самостійність» в ході навчання (порівняно зі школою), послаблення педагогічного контролювання. Через недостатній життєвий досвід деякі студенти перемішують зразки з ілюзіями, романтичність з екзотикою тощо. Як результат, частина студентів навчається «від сесії до сесії», не виявляє великої активності у навчанні та соціальному житті, не виявляє потреби в

самоосвіті та самовдосконаленні. Їх увага в основному зосереджена на розвагах, гедоністичних захопленнях [56, с.255].

Дослідження вказали, що трішки більш половини студентів покращують свій інтелект (IQ) наприкінці навчання порівняно з першим курсом. Часто навіть інтелектуальний розвиток найкращих студентів залишається на тому ж рівні, на якому вони прийшли до університету.

Соціокультурний підхід аналізує студентів як сукупність речників змістів, символів та норм, які розподіляються між групами та впливають на дії людей. Поза соціокультурною складовою відносини між людьми в галузі освіти гублять власну життєву могутність, змінюються на безглузду абстракцію; без них неможливо проаналізувати освіту, визначити її суть, зрозуміти місце та роль освітньої діяльності.

Під впливом постійних трансформацій сучасні студенти формують нове ставлення до освіти: їм потрібна підготовка в дусі «plug - and play», здебільшого в них не має звички і бажання вчитися систематично. У постмодерному суспільстві фігура «юпі» є досить типовою і поширеною, позначаючи студента, молодого професіонала, який проживає в місті. Він є представником середнього класу, який користується усіма перевагами цивілізації, без «інтелектуальних комплексів». Дуже розповсюдженою є персона «зомбі» – запрограмованої істоти без особистих якостей, неспроможна до самостійного мислення. Така особистість існує одним днем, центральний стимул для неї – професійний та фінансовий успіх незважаючи ні на що.

Сучасні українські студенти є безпосереднім продуктом глобальних впливів, мінливих соціальних умов, постмодерних ситуацій, що окреслюються невизначеністю, «розмитими» цінностями, недовірою до науки, дефіцитом до глибинних світоглядних уявлень тощо. Власний погляд та інтерес споживачів до постмодерних умов дуже сильно впливають на формування системи цінностей та практику щоденних рішень, ніж такі традиційні цінності, як наука та релігія [37, с.56].

Загалом, теперішня студентська молодь стратифікована на групи, що відрізняються за інтелектуальними та моральними параметрами. Весь набір теперішніх студентів чітко розділений на три групи:

1) студенти, спрямовані на професійну освіту; у них є зацікавленість до майбутньої роботи, найголовніше бачення – реалізація в роботі. Інші всі чинники не мають такого значного значення. У цій групі орієнтовно третини студентів;

2) студенти, які спрямовані на бізнес (близько 26% від загальної кількості опитаних); для цих студентів освіта стає інструментом (або дозволеною стартовою сходинкою) для того, щоб далі спробувати зробити приватну справу, зайнятися торгівлею або чимось іншим; до власної професії вони відносяться менш зацікавлено, ніж перша група;

3) студенти котрих з одного боку, можна назвати такими, що не «визначилися», з іншого – засмучені всілякими справами особистого, побутового задуму; для них освіченість і спеціальність не являють цікавості, що властивий для перших двох груп; на перший аспект у них сходять побутові, власні, житлові, домашні проблеми [40,с.87].

Особиста рефлексія – це також механізм актуалізації самосвідомості, акт співвіднесення поведінки особистості і очікуванням соціуму, коли особистість визначається стосовно конкретних явищ, сфер діяльності, індивідів, норм і правил поведінки, цінностей. Здатність свідомо оцінювати події реального життя, яка в першу чергу полягає в аналізі їх змісту, суттєво впливає на зміст саморегуляції діяльності, а отже, і на фактичні соціальні відносини.

Отже, під час формування особистості важливо розмірковувати про умови та засоби життя через індивідуалізовані значення, в яких, насамперед, співіснують мета та мотиви пошукової діяльності людини. Особиста рефлексія як психологічне новоутворення викликає глибинне переосмислення та перегляду змісту свідомості, діяльності, поведінки та спілкування, гарантуючи якісно нові обрії психічного життя людини.

Одночасно дозрівання процесів особистісної рефлексії стимулює самоаналіз, формування волі, формування особистісної зрілості, має значний вплив на розвиток творчих здібностей особистості [38, с.65].

Здебільшого у студентів виникають проблеми особистого та професійного розвитку, пов'язані з адекватністю самооцінки, тривожністю, психосоматикою, самооцінкою, вольовим самоконтролем та мотивацією до досягнення, можливістю психологічного контакту з іншою людиною, почуттям громадянського зобов'язання, розумінням важливості особистісного розвитку [40, с.122].

Які типові молодіжні прояви спричинені сьогоденням? Чим нинішні студенти не подібні на своїх попередників? Молодь – це специфічна соціально-демографічна група суспільства, яка неоднорідна, має внутрішню диференціацію, відзначається особливостями діяльності, способом життя, динамічністю, креативністю, інноваційним потенціалом.

Питання диференціації молоді сьогодні є достатньо актуальним. Крім того, загальний факт полягає в тому, що соціальний портрет сучасної української молоді справді суперечливий і різнобарвний. Неможливо чітко визначити певне коло інтересів та переваг, які були б спільними для всіх молодих людей.

Властивою стратегією в студентському колі, як і в суспільстві в цілому, є «стратегія виживання», орієнтація на вирішення нагальних ситуацій потреби існування. Багато студентів змушені поєднувати (або навіть замінювати) професійне навчання в пошуку засобів до існування та оплати самого навчання. Часто сфера їх роботи дуже далека від майбутньої професії, студенти працюють там, де можуть заробити.

Незважаючи на всі ці проблеми та труднощі, сучасне покоління студентів має безперечні привілеї перед попередниками у виборі форми навчання (денна, вечірня, заочна та дистанційна, екстернат), зміст навчання (курси за вибором, особиста навчальна програма студентів, приватний графік

навчального процесу). В них є вільний доступ до різних джерел даних, сучасних інформаційних технологій та вихід до мережі Інтернет.

Фактори, що визначають соціально-психологічний портрет теперішнього студента:

1. Ступінь знань, порядок цінностей, ставлення до навчання, поінформованість про університетські реалії, міркування про професійне майбутнє та інше, здебільшого те, з чим студент приходить до університету і діяти на що можна лише опосередковано.

2. Будова навчального процесу в університеті, рівень викладання, вид стосунків викладача зі студентами та інші умови, які з'являються в процесі навчання та якими дозволено керувати.

Процес вибору майбутньої професії, навчання у вищому навчальному закладі для багатьох студентів став здебільшого цілеспрямованим, діловим, що відповідає тим соціально-економічним і політичним змінам, ціннісним перетворенням, які проходять в українській громаді. Значущість вищої освіти як незалежного громадського феномену, який має, особистісну і статусну привабливість, соціокультурну, переступила на вторинний аспект. Водночас трапляються виразні пертурбації в системі цінностей студентів щодо роботи і професії. Особливо для молоді важливішими стають такі признаки: висока заробітна плата, зацікавленість у роботі, шанс досягти професійної компетентності, а також розкривати ініціативу.

Більш прагматичний підхід молодих людей відображається також у їхніх розуміннях на різні плани фахової діяльності. Пріоритет віддається зручному робочому часу, тривалим відпусткам, відповідності змісту діяльності їхнім здібностям. Принаймні вища освіта не вважається однією передумовою досягнення усього цього, але її важливість та призначення у професійній кар'єрі не заперечується [41, с.236].

Відповідно до рівня професійної орієнтації М. І. Дяченко, Л. А. Кандибович аналізують таку типологію студентів:

Перший вид – студенти з похвальною фаховою скерованістю, яка зберігається в період всього навчання. Вона обумовлена твердим сприйманням про майбутню професію. В професійній сфері орієнтація пов'язана з привабливістю змісту спеціальності, його відповідністю особистим здібностям, високою громадською цінністю. Таких студентів можна охарактеризувати високим рівнем активності.

Другий вид – студенти, котрі повністю ще не з'ясувалися у своєму відношенні до професії. Переважно обрання фаху не має чітко вираженої професійного обґрунтування, звістка про фах поверхова. Основна орієнтація у фаховій галузі пов'язана з суспільними перспективами, що надаються спеціальністю, із великим вживанням професії та виглядом вдалої професійної кар'єри. Здебільшого для студентів цієї групи допустимим є компроміс між негативним (або індиферентним) відношенням до спеціальності та продовженням навчання у вищому навчальному закладі. Тому їхня активність виділяється непостійністю, чергуванням спадів і підйомів.

Третій вид – студенти з негативним відношенням до майбутньої професії. Здебільшого мотивація вибору характеризується загально визнаними в громаді цінностями вищої освіти. Ступінь їх бачень про спеціальність невисокий. У професійній сфері зацікавлює матеріальна нагорода, соціальні шанси, що надаються професією (перспектива роботи в місті, тривала відпустка тощо). [42, с.148].

Показники активності низькі і дуже нестабільні. Залежно від ставлення студентів до професійного навчання та громадських робіт, за їх громадянську активність та позакласними інтересами можна виділити такі групи (або типи) студентів:

1) Студенти, яким властивий комплексний підхід до мети та доручень професійного навчання. Їм притаманні великі пізнавальні справи, цікаві, ініціативні, вдало навчаються з всіх дисциплін. Чимало читають додаткової літератури, активно розшукують нові свідчення, додаткові обґрунтування,

зіставляють інформацію та знаходять істину, зацікавлено обмінюються власними міркуваннями з однодумцями, звіряють достовірність своїх знань.

Студент такого виду має орієнтацію на велику спеціалізацію, на різносторонню поглиблену фахову підготовку. Активно бере участь у роботі наукових гуртків або бодай супроводжує наукові розвідки одночасно із викладачем. Такі студенти діяльні в суспільній роботі, знаходять час для відвідання музеїв та театрів, зайняття спортом тощо.

2) Студенти, які чітко орієнтуються на вузьку спеціалізацію. Принаймні пізнавальна робота студента й виходить за кордони навчальних планів, утім на відміну від першого виду, котрому властиве подолання меж навчальних планів немовбито в ширину, то цей вихід відбувається в глибину. Для цієї групи студентів властиве планове, вибіркове набуття тільки тих знань, вмінь і навичок, які потрібні (на їх думку) для майбутньої фахової діяльності. Такі студенти вміло й відмінно навчаються з усіх дисциплін, що пов'язано з їхньою професією, не виявляючи при цьому належного інтересу до прилеглих учень і предметів. Порядок релігійних питань студента звужений межами професійних прихильностей і тими, які перебувають неподалік них.

3) Дану групу складають студенти нероби та ледарі. До вищого навчального закладу вони прийшли за бажанням батьків, «за компанію» з другом (товаришем), або щоб не йти трудитися чи служити в армії. Галузь їх зацікавлень знаходиться за кордонами навчально-професійної діяльності. До навчання відносяться байдуже, систематично пропускають заняття, мають незакриті предмети. Якщо є підтримка з боку товаришів, викладачів та батьків, то частенько дотягують до отримання диплому [42, с.56].

У психологічній літературі існує також інакша типологія студентів. Вчений, В. Т. Лісовський акцентує такі види студентів: «Гармонійний», «Професійний», «Академік», «Організатор громадської роботи», «Богемний», «Любитель мистецтв», «Креативний», а також «Старанний», «Середній», «Розчарований», «Ледачий»,

Соціальна активність, безсумнівно, є важливою частиною самореалізації студентів. Це не просто діяльність у суспільстві, а діяльність, яка має суспільно добродійну скерованість. Соціальна активність – це як атрибут особистості, що виявляється в різноманітних видах соціально важливої поведінки, яка має складну будову і вводить зацікавлення, мотиви, потреби, настанови тощо.

Гармонійна соціально діяльна людина повинна мати наступні компоненти:

- вільна особистість: високий ступінь самосвідомості, самооцінка, самодисципліна, чесність, орієнтація на духовні цінності життя, громадянська відповідальність, незалежність у прийнятті рішень та відповідальність, вільний вибір життя;
- щира особистість: милість, доброзичливість, здібність співчувати, толерантність, сором'язливість, прагнення до спокою, добросусідство, поняття цінності гуманного життя;
- духовна особистість: необхідність в знаннях і самопізнанні, вроді, роздумах, контактуватися, пошуку сенсу життя, автономії внутрішньої гармонії, цілісності;
- образотворча особистість: розвиток здібностей та нахилів, потреби в науковій та образотворчій діяльності, знаннях, уміннях, навичках, кмітливості, інтуїції, творчості;
- практична особистість: обізнаність із бази економіки, старанність, володіння, знання іноземних мов, знання конфесійних та народних звичаїв, здоровий спосіб життя, фізична підготовка (у здоровому тілі - здоровий дух), естетичний смак, гарні манери тощо;
- професіональна людина: обізнаність, компетентність, заповзятливість, конкурентоспроможність, управлінська здібність, комунікабельність, здібність до будівничого професійного бачення, культурології та знання історії.

Соціальна діяльність є невід'ємною характеристикою особистості, вона включає:

- соціальні якості (світогляд, освіту, дисциплінованість, злагожденість, відповідальність, працьовитість, ініціативність, незалежність, колективізм, суперництво тощо);

- психологічні якості (розвинутий інтелект, завзяті дії, психічні потреби, навички спілкування тощо);

- матеріальні якості (сильне здоров'я, здоровий спосіб життя тощо)

[44, с.128].

Можна зазначити що, сприятливе положення студентів серед оточуючих людей, благотворно впливає на розвиток його особистості. Крім того, не повинно бути суттєвих розбіжностей між його самооцінкою та оцінками, які він отримує від однолітків з контрольної групи.

Висновки до I розділу

1. Ціннісні орієнтації є загальними регуляторами поведінки людини і проявляються абсолютно в усіх сферах людської діяльності, насправді неможливо всебічно охарактеризувати будь-яке явище соціального чи індивідуального життя без вирішення проблеми цінностей та ціннісних орієнтацій. Формування ціннісних орієнтацій сприяє розвитку особистості в цілому. Як один із елементів структури людини, вони виконують цінну функцію у регуляції діяльності, формуванні світоглядних поглядів, переконань, життєвих виборів, особливо на етапі формування професійної діяльності. Саме завдяки цінностям людина відчувається цілісною у світі. Ціннісні орієнтації розглядаються з точки зору їх формування як внутрішніх структур особистості, закріплених у життєвому досвіді, та досвіду взаємовідносин із навколишнім середовищем.

2. Зазначимо, що підлітковий вік чутливий до формування ціннісних орієнтацій, як стабільної риси особистості. Саме в цей віковий період закладається здатність об'єктивно оцінювати себе та світ, що має найбільший вплив на формування закономірностей, що згодом вкаже на поведінку в житті дорослого. Провідною в цей час є освіта та професійна діяльність, в котрій здійснюється бажання молодшої людини до самовизначення і яка вважається психічним новоутворенням цього віку. Студентський вік – дуже серйозний період становлення «Я-концепції» як стрижня особистості. «Я-концепція» майбутнього спеціаліста - це складна, динамічна система уявлень студента про себе як про людину та суб'єкта навчальної та професійної діяльності. Надто характерна інтенсивна трансформація мотивації, ціла система ціннісних орієнтацій, формування професійних здібностей у зв'язку з професіоналізацією, через те цей вік стає головним періодом характеру та інтелекту.

3. Проблема цінностей та ціннісних орієнтацій особистості є однією з найпоширеніших тем, що вивчається сьогодні в гуманітарних науках. Формування ціннісних орієнтацій набуває особливого значення, оскільки

саме вони визначають розвиток нашого майбутнього. Процес формування ціннісних орієнтацій особистості складний і багатогранний, внаслідок того, що в різні періоди життя ієрархія цінностей змінюється, не втрачаючи вирішального значення для життя. Зазначимо, що вивченням ціннісних орієнтацій займаються українські соціологи, як А. А. Ручка, С. О. Макєєва, О. Д. Куценко, Є. І. Головаха, Н. В. Паніна, В. С. Бакіров, Л. Г. Сокурянська та багато інших. Здебільшого в теоріях, з будь-якої точки зору, розглядається явище цінностей, де цінність є найважливішим і значущим для суспільств та людини. Також вчені класифікують ціннісні орієнтації з сферами дії; орієнтуватися на цінності вільного часу. Вчена Н. А. Волкова виділяє соматичні, вольові, емоційні, розумові, морально-етичні, цивілізовані та речові ціннісні орієнтації.

РОЗДІЛ II.

ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

2.1 Експериментальне дослідження та аналіз сформованості ціннісних орієнтацій студентів в умовах закладу вищої педагогічної освіти

Експериментальне дослідження проводилось із використанням методу Мілтона Рокіча «Ціннісні орієнтації». Ця методика була розроблена М. Рокичем як тест, спрямований на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини. Система ціннісних орієнтацій визначає зміст орієнтації особистості та формує основу її відносин до світу, до інших людей, до себе, основу світогляду та стрижневу мотивацію життєвої діяльності, основу життєвої концепції та «філософії життя». Ця методика заснована на безпосередньому ранжуванні списку цінностей.

М. Рокіч виділяє 2 класи цінностей:

- термінальні - впевненість у тому, що якась кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути (цінності - цілі);
- інструментальні - впевненість у тому, що яка-небудь дія або якість особистості має переважати у будь-якій ситуації (цінність – засіб).

Перевагами методу є універсальність, зручність та ефективність обстеження та обробки результатів, гнучкість – можливість варіювати як стимулюючий матеріал (перелік цінностей), так і інструкції. Недоліками є вплив соціальної бажаності, можливість нещирості. Тому важливу роль у цьому випадку відіграє мотивація діагнозу, добровільний характер тестування та наявність контакту між психологом та випробуваним.

Аналізуючи ієрархію цінностей, слід звернути увагу на їх групування обстеженими у значущі блоки на різних засадах. Наприклад, існують

«конкретні» (любов, сім'я) та «абстрактні» (творчість, пізнання) цінності, цінності професійної самореалізації та особистого життя, цінності ставлення до оточуючих тощо. Такі цінності як інструментальні можна з'єднати в етичні цінності, цінності спілкування, цінності роботи; індивідуалістичні та конформістські цінності, безкорисливі цінності; цінності самоствердження та цінності прийняття інших тощо. Це далеко не всі можливості суб'єктивного структурування систематичності ціннісних орієнтацій. Дослідник має поспробувати знайти індивідуальний зразок. Якщо жодної закономірності знайти не вдається, можна припустити, що респондент не сформував системи цінностей або нещирості відповідей. Обслідування краще виконувати індивідуально, проте можливе також групове обстеження.

У дослідженні приймало участь 35 студентів: 2 та 3 курсів факультету ННІ філології та журналістики (група 21 – українська мова та література та група 33 – журналістика). Вік досліджуваних – 19-20 років.

Респонденту пропонували два переліки (або набори карток) цінностей (по 18 у кожному). У переліченнях досліджуваний привласнює всякій цінності ранговий номер (чи поділяє картки у порядку значимості). Кінцева форма подачі матеріалу дає нам більш певні результати, тому ми обрали саме ця форма методики. Спершу ми пропонували набір термінальних, після набір інструментальних цінностей. Відповідно до переліку цінностей, розставлених по сходинках значимості для респондента, позиції у списку нотувалися нами у бланк відповідей.

Потім досліджуваному пропонували на бланку обрахувати у відсотках сходинку реалізованості в житті у відсотках самотійно від того, яке місце займає цінність в переліку.

Дослідження проводилося під час проміжку між заняттями, під час великої перерви. З кожним із досліджуваних ми працювали в середньому 30 хв. При аналізі результатів ми виділимо серед досліджуваних чотири типи ціннісних орієнтацій, відмінних за стабільністю компонентів, що характеризують різну спрямованість Ціннісних орієнтацій студентів.

З них дві орієнтовані на цінності самореалізації в соціальній сфері (соціальної взаємодії

— I тип (бачити інших щасливими, самовпевненість в собі і друзях) і соціальної успішності

— II тип (суспільне визнання), і два — на цінності особистісного індивідуального існування (цінності індивідуальної самореалізації (свобода і творчість)

— III тип і цінності особистого щастя

— IV тип (щасливе сімейне життя, любов, здоров'я, життєва мудрість)).

Серед інструментальних цінностей до I типу віднесені терпимість до поглядів та думок інших, широту поглядів, сильну волю та чутливість; до II – відповідальність, раціоналізм, ретельність, самоконтроль; до III – високі вимоги і домагання, незалежність, сміливість, сильну волю; до IV – життєрадісність, освіченість, вихованість.

На першому етапі дослідження ми визначали пріоритетність термінальних (див. рис) та інструментальних цінностей (див. рис 2.2) і виявили такі результати:

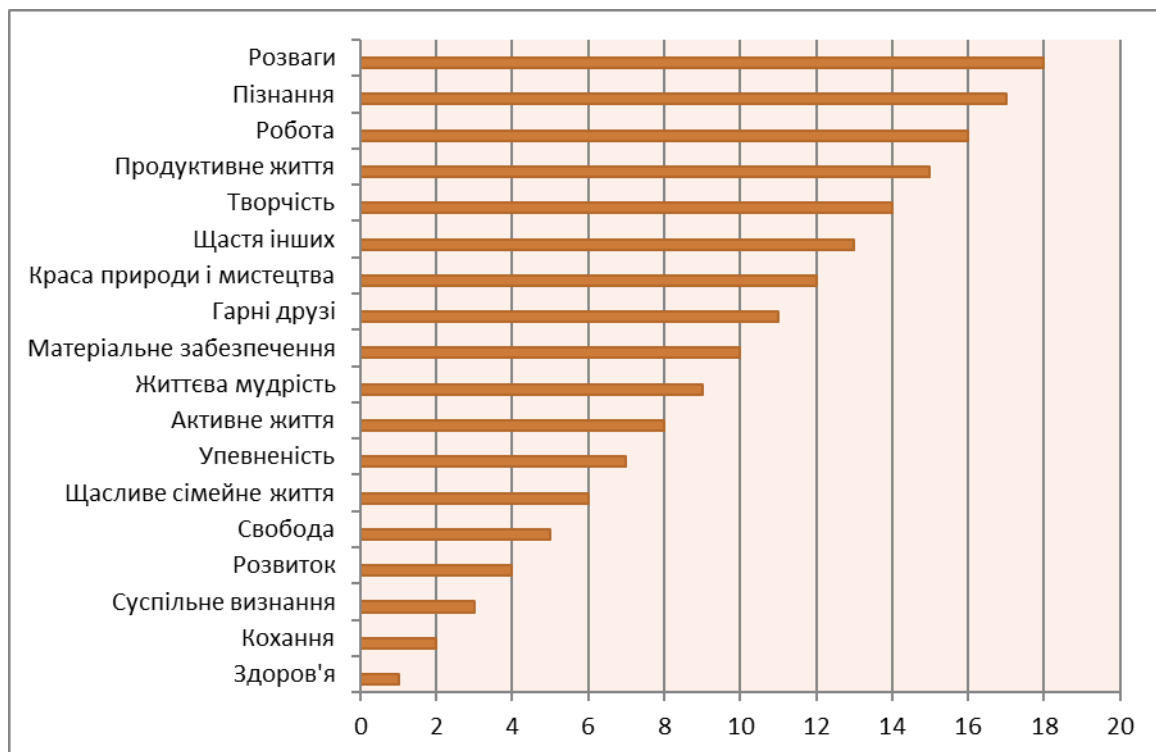

Рис. 2.1 Термінальні цінності

За методикою «Ціннісні орієнтації» ми визначили таку пріоритетність термінальних цінностей: загальнолюдські цінності йдуть одними з перших у списку: здоров'я – 1-ша позиція, кохання - 2-га позиція, проте щасливе сімейне життя на 6 місці і матеріальне забезпечення на 10 місці. Після загальнолюдських цінностей слідують цінності професійної самореалізації та особистого життя – суспільне визнання 3-тє місце у списку та розваги – 4-тє місце.

Активне діяльне життя, продуктивне життя та цікава робота займають середину та остання місця списку 8, 15 і 16 місця відповідно переліку. Вірні друзі і свобода займають 11 та 5 місця. Дальше слідує абстрактні цінності –упевненість 7-ме місце, життєва мудрість 9-тє, щастя інших та творчість займають 13-тє та 14-тє місця відповідно. Конкретні цінності такі як: активне діяльне життя – 8-ме місце, проте цікава робота займає 16-тє місце.

Матеріально забезпечене життя займає 10-тє місце, продуктивне життя – 15 місце. Останні місця займає пізнання та розваги. Такі результати можна пояснити психологічними особливостями переходу від юнацького до зрілого віку досліджуваних.

Другою частиною першого етапу було визначення пріоритетності інструментальних цінностей (див. рис. 2.2).

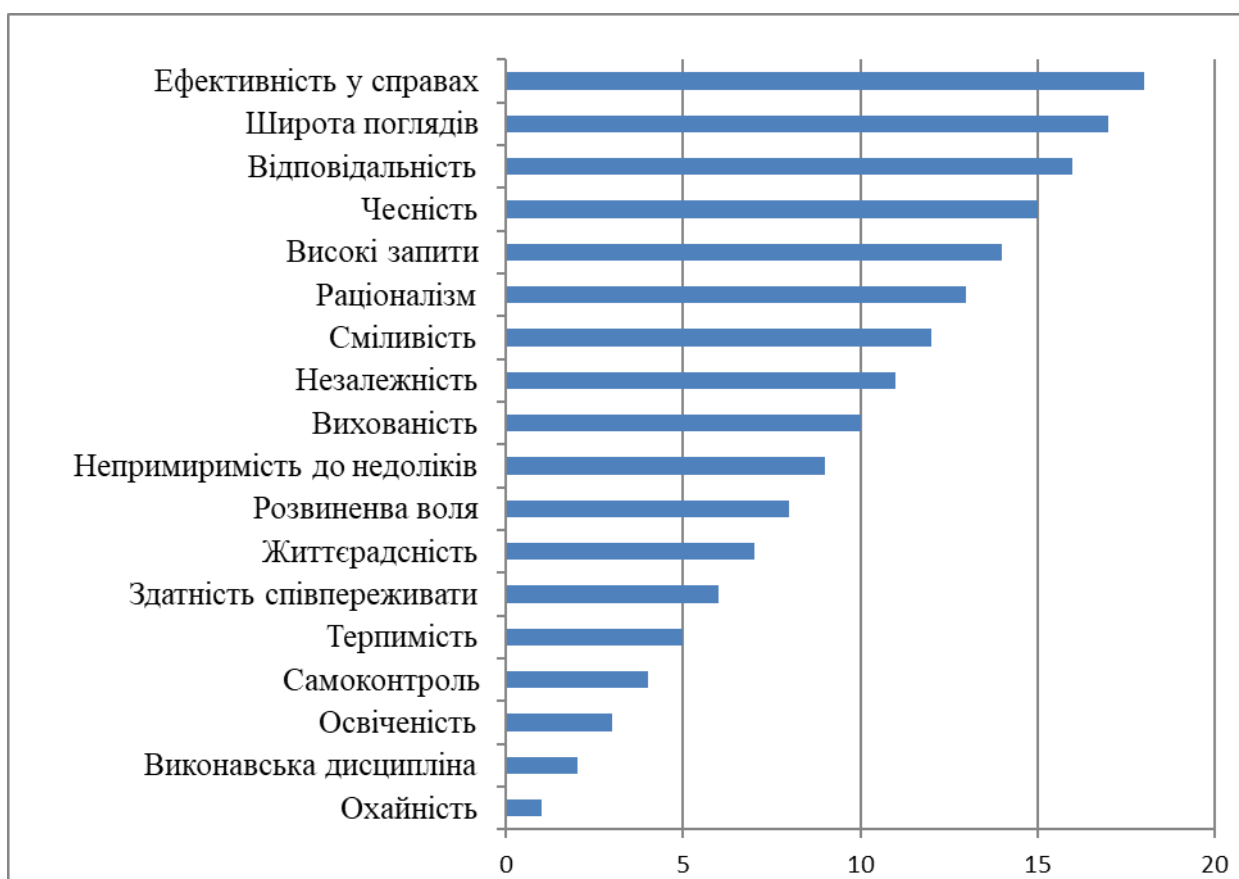

Рис 2.2 Інструментальні цінності

Під час аналізу отримано таку пріоритетність: цінності справи, такі як охайність (акуратність) займає першу позицію, другу – виконавська дисципліна і третю позицію освіченість. Четверту позицію займає самоконтроль, як естетична цінність. Інші естетичні цінності займають останні позиції: широта поглядів – 17 позицію, незалежність – 11 позиція, відповідальність і високі запити – 16 і 14 позиції відповідно. Наступними є цінності спілкування займають місця у середині списку: терпимість п'яте місце, здатність співпереживати шосте місце, життєрадісність сьома позиція, розвинена воля восьма позиція, непримиримість до недоліків дев'ята позиція, вихованість десята позиція. Цікавим фактом є розбіжність між освіченістю – на 3 місці та пізнання на 19, між ефективністю у справах – на 2 місці та виконавською дисципліною – на 18 місці.

2.2 Розробка моделі формування ціннісних орієнтацій студентів в умовах закладу вищої педагогічної освіти

За основу розробки моделі формування ціннісних орієнтацій особистості студента ми взяли загальну схему системного підходу, яка може виглядати як сукупність таких дій:

- фіксація ряду компонентів у зазначеній системі;
- аналіз особливостей взаємодії між компонентами всередині системи;
- виявлення системоутворюючих зв'язків, що забезпечують стабільність системи;
- аналіз основних параметрів роботи системи;
- дослідження оптимальності результатів щодо характеру та особливостей використовуваних методичних форм та засобів [10, с.72–76].

Формування ціннісних орієнтацій студентів педагогічного університету забезпечується реалізацією теоретичних і педагогічних умов, принципів навчання та виховання у трьох основних напрямках:

- професійне ставлення вчителя-предметника;
- виховання в студентів морально-естетичних якостей як складових у професійній підготовці педагогів;
- формування особистості студента як громадянина та майбутнього вчителя.

Сьогодні вчительська професія стає особливо необхідною через зміни соціально-економічних процесів у країні та має свої специфічні особливості у роботі. Враховуючи основні якості, необхідні вчителю, виділяються – високий професіоналізм фахівця; кохання і відданість дітям, досконалість і знання, ритм і доброчесність, толерантність і здатність не зловживати владою над людьми. Соціально-педагогічна діяльність в основному здійснюється шляхом реалізації суб'єктивно-об'єктивних відносин та стану духовних цінностей на рівні міжособистісного спілкування.

Залучення майбутніх учителів до загальнолюдських цінностей передбачає з'ясування сутності поняття «цінність». Аксиологія як новий напрям у вивченні цінностей та ціннісних орієнтацій реалізує інноваційну діяльність у підготовці майбутніх учителів. Соціальний філософ П. В. Алексєєв розкриває концепцію аксиології (від *axio* - цінність, *logos* - слово, навчання) як одну з наймолодших галузей філософії. Аксиологія (теорія вартості) як наука виникла наприкінці XIX століття, коли були окреслені основні підходи до розуміння категорії «цінність». Хоча міркування про різні типи цінностей – про добро, красу – зустрічаються у класиків античної філософії та філософів Середньовіччя, але узагальненого уявлення про цінності, законів його прояву у філософії не було [13].

У дослідженнях вчених О. В. Гукаленка та І. Б. Левицького зазначається, що цінності характеризуються як конкретні соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, все те, що вступаючи у стосунки з людиною, має для неї позитивне, «корисне» значення, що сприяє поступовому розвитку суспільства та вдосконаленню людської особистості» [24,32].

Цінності – це уявлення людини про значення різних явищ та предметів для нього. Цінності – це набір критеріїв і стандартів, яких дотримується людина.

Подібний опис наведено у «Філософському словнику» за редакцією І.Т. Фролова: «Цінності – конкретні соціальні визначення навколишнього світу, які виявляють їх позитивне чи негативне значення для людини і суспільства (добра і зла, красивого і потворного, висновок у явищах соціального життя та природи). Зовнішні цінності виступають як властивості предмета чи явища, але вони властиві йому не природою, не просто через внутрішню будову самого об'єкта, а тому, що він бере участь у соціальному житті людини і стає носієм певних соціальних відносин» [63,512].

Ціннісні орієнтації – найважливіша характеристика професійної підготовки вчителів. Вони відображають мотиви вчинків майбутніх

педагогів, вчителів-предметників, ставлення до обраної педагогічної професії. У сучасній соціально-педагогічній діяльності орієнтація особистості на певні цінності, ціннісні орієнтації розглядається як дуальна за характером та походженням освіти, заснована на одночасному засвоєнні індивідуального та соціального досвіду. Ціннісні орієнтації студента пов'язують внутрішній світ з навколишньою дійсністю, утворюють складну багаторівневу ієрархічну систему та забезпечують високу якість навчального процесу в педагогічному університеті.

Формування системи ціннісних орієнтацій студентів – майбутніх учителів є однією з найважливіших складових структури розвитку особистості. У соціально-педагогічній діяльності важливу роль відіграє особистісний компонент, і насамперед у цій ролі виступають ціннісні орієнтації, що визначають методи і форми роботи майбутнього вчителя, забезпечують їх реалізацію, яка виявляється у відносинах людини до діяльності загалом.

Для створення моделі формування ціннісних орієнтацій студентів педагогічного університету знадобилося дослідження механізмів формування ціннісних орієнтацій, яке показало, що процес засвоєння підрозділяється на певні етапи (А. Г. Бабаян, Г. А. Кирьякова, Г. А. Мелекесов, Е. С. Сироткина, А. К. Уледов) [31,32].

На основі вивчення літератури з проблеми дослідження нами розроблена модель формування ціннісних орієнтацій студентів педагогічного університету, яка представлена (рис. 1).

Модель формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів, побудована з урахуванням особистісно-орієнтованого, індивідуально-діяльнісного, компетентнісного, продуктивного та аксіологічного підходів і дозволяє за допомогою створення педагогічних умов та послідовного функціонування когнітивно-гносеологічної, мотиваційно-ціннісної, особистісно-творчої та креативної для забезпечення високого рівня сформованості ціннісних орієнтацій соціально-педагогічної діяльності.

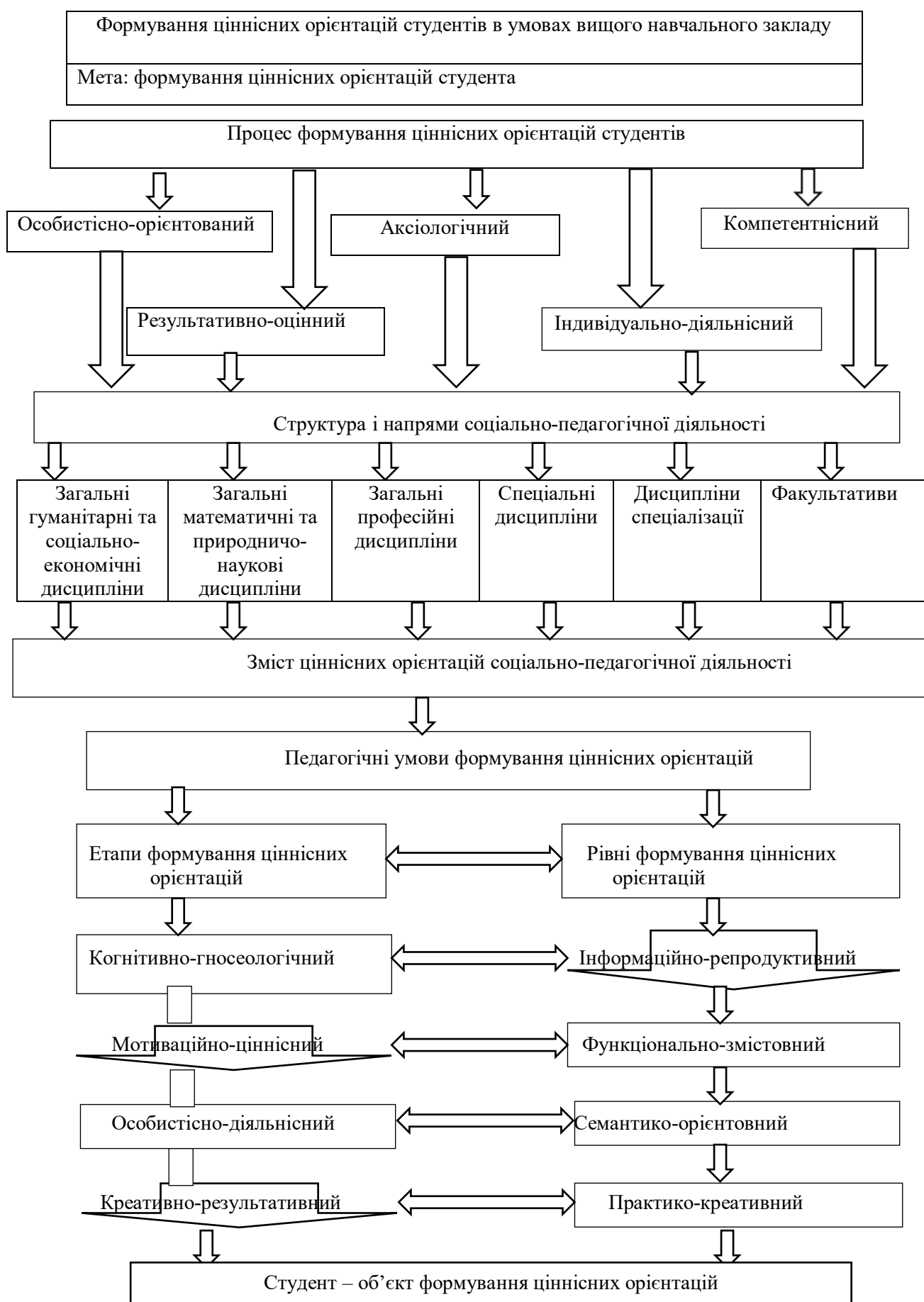

Рис.1 Модель формування ціннісних орієнтацій студентів

Модель включає такі компоненти:

- мета - формування професійно значущих ціннісних орієнтацій майбутніх учителів;
- підходи до процесу формування професійно значущих ціннісних орієнтацій майбутніх учителів - засновані на особистісно-орієнтованому, індивідуально-діяльнісному, компетентнісному, ефективному та аксіологічному підходах;
- етапи формування професійно значущих ціннісних орієнтацій майбутніх учителів (рис. 2);
- рівні сформованості професійно значущих ціннісних орієнтацій студентів педагогічної середньої школи, на основі яких ми взяли рівні знань, розроблені проф. Г. Ф. Гребенщиков [23]:

- 1) Інформаційно-репродуктивний рівень (сприйняття, запам'ятовування, розрізнення, уявлення).
- 2) Функціонально-змістовний рівень (розуміння, передбачення, відтворення).
- 3) Семантико-орієнтовний рівень (аналіз, синтез, перенесення знань, трансформації, генерації нових знань).
- 4) Практико-креативний рівень (уміння, навички)

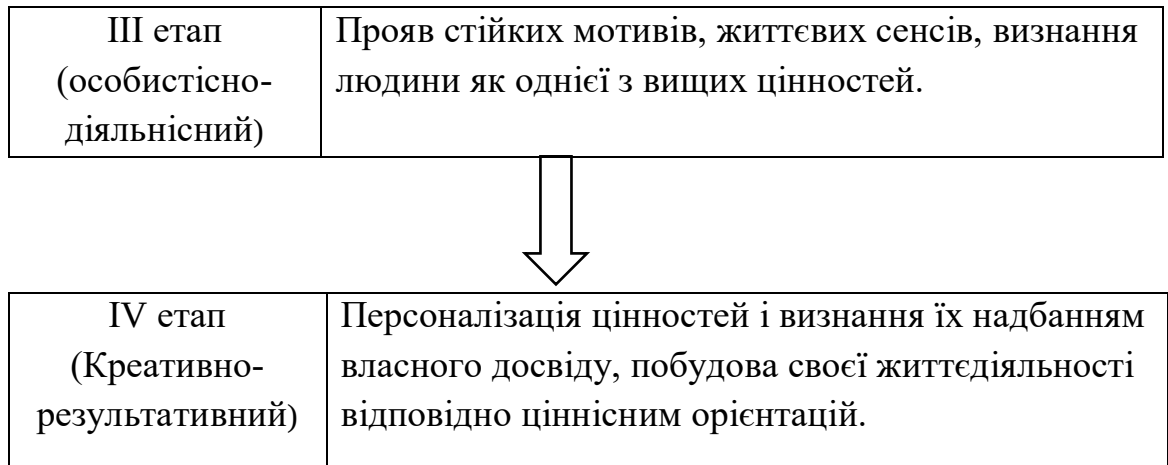

Рис. 2. Етапи формування ціннісних орієнтацій студентів педагогічного вузу

На першому етапі когнітивно-гносеологічному відбувається ознайомлення студентів з системою ціннісних орієнтацій педагогічної діяльності, носять гуманістичний, загальнолюдський характер. На даному етапі найбільш важливим представляється викликати у студентів інтерес до засвоєння цінностей. Зміст когнітивно-гносеологічного етапу визначається ціннісно-орієнтаційною направленістю навчального матеріалу.

Основними методами на першому етапі є:

- 1) продуктивні (евристичні бесіди);
- 2) репродуктивні (демонстрація, приклад).

Основні форми:

- 1) лекція-бесіда;
- 2) самостійне вивчення запропонованого матеріалу.

На другому мотиваційно-ціннісному етапі пропонується сприяти усвідомленню та засвоєнню студентами певного значення ціннісних орієнтацій педагогічної діяльності. Зміст даного етапу визначається акцентуванням на проблемності та значимості навчального матеріалу дисциплін педагогічного циклу. Основними методами етапу є:

- 1) ранжування цінностей;
- 2) дискусія;

- 3) семінар-дискусія;
- 4) семінар-круглий стіл;
- 5) письмовий твір.

На третьому особисто-діяльнісному етапі відбувається співвідношення цінностей зі смисловими одиницями індивідуального контексту кожного студента, перехід їх в особистісні ціннісні орієнтації і відповідні перетворення особистості. Змістовна сторона етапу визначається спрямованістю навчального матеріалу на рефлексійну діяльність студентів.

Методи:

- 1) самоаналіз;
- 2) самоспостереження;
- 3) перегляд відео фільму.

Форми:

- 1) семінар-круглий стіл;
- 2) самоаналіз.

Четвертий креативно-результативний етап характеризується персоналізацією цінностей і визнанням власного досвіду. На даному етапі необхідно спонукати студентів до цієї персоналізації цінностей, а також сприяти побудові студентами своєї життєдіяльності відповідно до обраних цінностей. Прогностична направленість навчального матеріалу визначається змістом цього етапу. Використовуються проблемні методи (ділова гра, інсценування). Відповідно до методів визначаються і форми, такі як практичні заняття, інсценування ситуацій та рольових ігор.

Модель формування ціннісних орієнтацій у студентів, при використанні її в практиці студентів до своєї професійної діяльності в якості педагогічного вузу сприяє підвищенню продуктивності навчально-виховного процесу із студентами. Це в значній мірі забезпечує підвищення успішності, рівня оволодіння соціальними цінностями підготовленості студентів.

2.3. Методичні засади формування ціннісних орієнтацій студентів в умовах закладу вищої педагогічної освіти.

Щодо формування ціннісних орієнтацій студентів у закладі вищої педагогічної освіти, то в освіту слід вводити частини, що виявляють гуманістичні цінності, а вибір та структурування взагалі змісту освіти з огляду на нашу роботу має базуватися на психологічному механізмі особистісних цінностей: необхідно навчитися подавати випадки, розповіді про потреби, мотиви, інтереси людей, які створили певні цінності та прагнули втілити їх у життя.

Такі підходи дозволяють визначити вибір відповідних технологій навчання для студентів педагогічних університетів, які спрямовували б їх пізнавальну діяльність на здобуття «соціальних знань» – правил, концепцій, оцінок, норм, формулювання власних ціннісних суджень, оволодіння соціальними, аксіологічними прийомами (актуалізація особистісних цінностей), вибір методу впливу при вирішенні аксіологічних когнітивних проблем у ситуації вибору. У зв'язку з цим пізнавальна діяльність повинна мати особистий зміст і відповідну мотивацію.

Цінності, що представляють внутрішній світ індивіда, як вираження звичного, цілковитого, немінливого, сформовані, як і вимоги. В особистому досвіді суб'єкта особисті цінності відображають, не стільки динамічні аспекти особистого досвіду, оскільки інваріантні плани суспільного та людського досвіду, привласнені особистістю. Таким чином, можна погодитися з переконанням значущості як «аспектом мотивації, пов'язаним з власними чи культурними стандартами, та не пов'язаним виключно з поточним стресом чи поточною ситуацією» [2, с.24].

Потреби представляють у будові мотивації реальний буденний світ суб'єкта, вони динамічні, їх ієрархія часто змінюється залежно від життєвих обставин, і повсякденних взаємин суб'єкта [3]. Стосовно мотиву, то це поняття, на нашу думку, слід відносити не до стійких джерел мотивації, а до

тих, що формуються на їх основі динамічних утворень у структурі певного акту діяльності, що постачає його динамічність та спрямованість [4, с.187].

Особисті цінності, як і соціальні цінності, живуть у конфігурації зразків, тобто фасонів належних. «Взірець – це розумова модель довершеності, норма, до якої слід прагнути як до завершальної мети діяльності» [6, с. 53].

Для характеристики форми існування особистих цінностей можна використовувати поняття «модель бажаного майбутнього». Ця концепція була введена Н. А. Бернштейном для відзначки того факту, що людський мозок відображає не тільки події сьогодення та минулого, а й ситуацію майбутнього та останнього у двох різних конфігураціях – імовірнісне прогнозування та програмування бажаного майбутнього. Н. А. Бернштейн показав фізіологічну реальність «моделей бажаного майбутнього» [2,24].

Проте ми жадаємо говорити про життєві ціннісні орієнтації, акцентуючи тим самим, що напрям трансформації життя, який задається особистісною цінністю, постає як цілковитий і стабільний, високоякісний чинник в поведінки людини.

Закономірність розгляду суттєвих рекомендацій процесу орієнтації підводить нас до ступеня діяльності відносин «особистість – суспільство», в якому порядок, відображена індивідом і виражена в соціально прийнятій моделі, підкріплює правдивість оголошеної цінності.

Під час радикальних змін у суспільстві збільшуються суперечності змін пріоритетів минулого, сьогодення та майбутнього. Процес орієнтації особистості на соціально значимі цінності може усунути ці суперечності, що породжують невизначеність, дезорієнтацію.

Складені на сьогодні механізми соціалізації та ціннісної орієнтації суперечили загальній ситуації сучасного розвитку особистості, що викликало ряд ускладнень, які перешкоджають зростанню потреб особистості в цінностях суспільства, а також зростанню потреб громади для особистих цінностей.

Основний напрям ціннісної орієнтації в даний час здебільшого нехтує лідерство вселюдських цінностей у дійсній практиці. Регуляторна поведінка соціальних структур, минула система педагогічних цінностей виховання та навчання, зразки передачі цінностей у світ «у готовому вигляді» перешкоджають розвитку процесу сходження людини до цінностей від абстрактного до точного. Отже порядок цінностей суспільства та загальнолюдської культури залишається для більшості людей абстрактною, нейтральною до індивідуального рівня.

Порядок ціннісних орієнтацій індивіда завжди адекватна системі цінностей громади. Після переоцінки цінностей, що здійснюється в громаді постійно, а інколи і прогножуючи її, відбуваються зміни в ціннісних орієнтаціях людини. Як і будь-яка антропологічна умова, процес ціннісної орієнтації окреслюється неоднозначністю цілей і результатів, багатовекторним розвитком, проблемами. Все це розуміється під різноманітністю проявів людської природи та різноманітністю особистісних характеристик та проявів.

Цей фактор, як правило, слід враховувати при розробленні та введенні новітніх методів соціалізації. У зв'язку з цим потрібно вказати на певні особливості поточної обстановки. Паралельно із широкомасштабною функцією, яка має урядову допомогу для формування серед молоді національних та громадянських цінностей, ми бачимо домінування об'єктів західної культури в матеріальній та духовній сферах життя.

Західні цінності: індивідуалізм, нігілізм, крайній прагматизм в результаті масової атаки ЗМІ вводяться в конструкцію індивідуальності молоді. У цих умовах беззастережне впровадження цінностей національної культури колективізму, соціальної істини, гуманності як лояльне ставлення до особистості, в силу особливостей нашого менталітету призводить до конфлікту цінностей та їх повного заперечення.

Цінності відходять, застаються тільки мотиви. У зв'язку з цим головним виховним завданням є гармонізація вже сприйманої особистості та

суспільно необхідних цінностей. Наприклад, обміркування цінності знань на основі сприйнятого прагматичного ставлення до життя або необхідності людської поведінки як запоруки особистої безпеки (індивідуалізму) у всьому суспільстві.

Непохитне значення для вивчення процесу орієнтації мають висновки всебічних психологічних досліджень, що відповідають на запит про те, що незмінно в будові особистості, а що порівняно мінливо. Практична вагомість цього запиту очевидна. Вона розлягається в тому, що тільки впливаючи на порівняно мінливі особистісні формування, ви можете ефективно розв'язувати проблеми виховання, становлення, розвитку та саморозвитку людини.

Питання особистісних перемін розробляється в межах психології особистості, щоденного шляху людини.

Вчена К. А. Абульханова-Славська робила багато значних спроб розрізнати особистісні зміни та розвиток особистості. Роздивляючись особистість як характерну для неї тверду систему відносин, вона припускає, що розвиток людини пов'язаний з опорними особистісними взаємозв'язками; ці зв'язки порівняно незмінні, складають «стрижень» людини; зміна цих взаємин не є частковою, як у випадку зовнішніх, неочікуваних змін, а здійснюється систематично. Видозмінність людини в процесі її життя здійснюється як під дією часу, обставин і «критичних», «поворотних» подій в житті особистості, так і під дією сутнісних сил суб'єкта [12, с.23].

За процесом формування ціннісних орієнтацій можна розглядати з всіляких пунктів зору. Доцільно охарактеризувати як дію, що складається з елементів: об'єкта (орієнтира), на який спрямована дія; об'єктивної сторони, тобто способу (методу) дії; суб'єктивної сторони, тобто відношення суб'єкта до дії та її результату, та суб'єкта, що здійснює дію. З цієї точки зору це процес, який розвивється як у просторі, так і в часі. Можна допустити, що процес орієнтації важкий, розбіжний і в той же час природний, що

розвивається «по спіралі». Процес, який самостійно готує умови для його подальшого розвитку і служить певним чином основою особистого руху.

Даний процес не в один момент знаходить якості, він розтягується в часі, має свої етапи, які узгоджуються із загальним зростанням та віковим розвитком людини, формуванням її особистісних якостей:

- перша фаза процесу - присвоєння цінностей особистістю, формування образу Світу.
- друга фаза процесу - трансформація особистості на базі цінностей, формування образу «Я».
- третя фаза процесу - проектування – само-проектування, формування образу Майбутнього.

Актуально зазначити, що на всіх етапах формування всі фази трудяться водночас. Утім їх умовне розчленування допускає проникнути в механізми ціннісного розвитку реальності, прийняття особистості як власної гідності та побачити будову коротко-, середньо- та довгострокової особистої перспективи.

На усіх ступенях розвитку процесу формування ціннісних орієнтацій діють однакові ціннісні механізми: розшуку - думки - обрання - проекція, однак на розбіжних стадіях ми можемо бачити різну ступінь навантаження часткових механізмів: присвоєння значень забезпечується більшою мірою шляхом пошуку та оцінки, відбором та проекцією. Розкриваючи концептуальну значимість терміну механізм, ми наголошуємо його психологічну основу, а отже, властиву перспективу діяти на піднесення цих особистісних механізмів у зумисно створених життєвих ситуаціях.

У загальному вигляді цей процес можна представити як життєвий простір, що розширюється в часі, в якому особистість будує та набуває певної «траєкторії свого руху» відповідно до настанов: цінності зовнішнього світу та цінності самопізнання, самооцінки, саморозвитку.

Обрання життєвих цілей, планів, можливостей людина робить на базі пізнання обставин і себе, завжди оцінюючи, зіставляючи себе та інших

людей, звертаючись до минулого, живучи сучасним, скеровуючись на майбутнє. Особистісні ціннісні орієнтації забезпечують стрижень, спільний напрям, якусь вісь, яка врівноважує дії, поведінку, функцію, що відхиляються в тому чи іншому напрямку від громадського ядра, лінії, напрямку.

Розвиток ціннісних орієнтацій особистості базується на ціннісному характері мислення, привласненні цінностей, їх гармонізації із зростаючими потребами, вони визначають напрям свідомості, самосвідомості, а отже, і життєву перспективу, яка є ціннісним вектором особистості розвитку, самовизначення людини у сфері праці, спілкування, мистецтва, пізнання – в навколишній дійсності та в собі.

Висновки до II розділу

1. Застосована методика Мілтона Рокіча «Ціннісні орієнтації», спрямована на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини. Система ціннісних орієнтацій визначає зміст орієнтації особистості та формує основу її відносин до світу, до інших людей, до себе, основу світогляду та стрижневу мотивацію життєвої діяльності, основу життєвої концепції та «філософії життя». Перевагами методу є універсальність, зручність та ефективність обстеження та обробки результатів. За допомогою методики ми визначили пріоритетність термінальних та інструментальних цінностей, і виявили результати.

2. Запропонована модель процесу формування ціннісних орієнтацій у студентів. При використанні її в практиці студентів до своєї професійної діяльності в якості педагогічного вузу сприяє підвищенню продуктивності навчального процесу із студентами. Це в значній мірі забезпечує підвищення успішності, рівня оволодіння соціальними цінностями підготовленості студента.

3. В основу формування ціннісних орієнтацій студентів закладу вищої педагогічної освіти потрібно ввести елементи, що розкривають гуманістичні цінності, а відбір та структурування всього змісту освіти з огляду на нашу роботу має базуватися на психологічний механізм особистісних цінностей. Навчитися подавати факти, розповіді про потреби, мотиви, інтереси людей, які створили певні цінності та бажали матеріалізувати їх у життя, та бути гарним прикладом для наслідування.

ВИСНОВКИ

1. Вивчено сутність категорії «ціннісні орієнтації». Отже, ціннісні орієнтації - це елементи внутрішньої структури особистості. До них відносяться: спрямованість, мета індивіда, механізм індивідуальної взаємодії. Світ цінностей – це перш за все світ культури, сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості. Розвиток ціннісних орієнтацій особистості базується на ціннісному характері мислення, присвоєнні цінностей, їх гармонізації із зростаючими потребами, визначають спрямованість свідомості, самосвідомості. Ціннісні орієнтації розглядаються з точки зору їх формування як внутрішніх структур особистості, закріплених у життєвому досвіді, та досвіду взаємовідносин із навколишнім середовищем.

2. Визначено соціально-психологічні особливості студентського віку, що характеризується найбільш сприятливими умовами для психологічного, біологічного і соціального розвитку. В цей період проявляється найвища швидкість пам'яті та пластичність у формуванні навичок. У студентів на цьому етапі домінантним є становлення характеру і інтелекту. Також у студентському віці відбувається процес ініціативного формування соціальної зрілості. Очевидними особливостями цього процесу є завершення університету, працевлаштування, громадянська діяльність, підзвітність, можливість створити щасливу сім'ю та виховувати дітей.

3. Аналіз результатів проведеної нами експериментальної роботи в процесі вивчення «ціннісних орієнтацій» дозволив виявити наявність позитивної динаміки формування ціннісних орієнтацій студентів як основи їх професійної компетентності. За методикою «Ціннісні орієнтації» ми визначили таку пріоритетність термінальних цінностей: загальнолюдські цінності йдуть одними з перших у списку: здоров'я – пера позиція, кохання - друга позиція, проте щасливе сімейне життя на шостому місці і матеріальне забезпечення на десятому місці. Після загальнолюдських цінностей слідують цінності професійної самореалізації та особистого життя: суспільне визнання

- третє місце у списку, розваги – четверте місце. Інструментальні цінності розподілились так: на першому - цінності справи, на другому - виконавська дисципліна, на третьому – освіченість, на четвертому - самоконтроль, на п'ятому - естетична цінність, на шостому - толерантне ставлення один до одного, на сьомому – життєрадісність, на восьмому - розвинена воля, на дев'ятому - непримиримість до недоліків, на десятому - вихованість.

4. Розроблено модель формування ціннісних орієнтацій студентів, яку можна застосовувати в умовах закладу вищої освіти. Модель побудовано із урахуванням особистісно-орієнтованого, індивідуально-діяльнісного, компетентнісного, продуктивного та аксіологічного підходів і дозволяє за допомогою створення педагогічних умов та послідовного функціонування когнітивно-гносеологічної, мотиваційно-ціннісної, особистісно-творчої та креативної складових забезпечувати оптимальний рівень сформованості ціннісних орієнтацій студентів.

5. У цілому теоретичні та практичні результати дозволяють вважати висунуті завдання виконаними. Проте наше дослідження, звичайно, не вичерпує всі методичні, теоретичні та практичні аспекти складної та багатопланової проблеми формування ціннісних орієнтацій студентів у вищому учбовому закладі педагогічної освіти. Це стосується якісного діагностичного апарату для виявлення рівнів сформованості ціннісних орієнтацій, створення нових посібників з формування ціннісних орієнтацій у процесі навчання. Наше дослідження висуває перспективи подальшого наукового пошуку формування ціннісних орієнтацій студентів у закладах вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева В. Г. Ціннісні орієнтації як фактор життєдіяльності і розвитку особистості. *Психологічний журнал*. 1984. №5. С. 63–70.
2. Антоненко Т. Л. Психологічні засади становлення ціннісно-смислової сфери особистості майбутнього фахівця. Педагогіка і психологія: *Вісник АПН України. Науково теоретичний та інформаційний журнал*. 2009. №4. С.44-50.
3. Долинська Л. В. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В. 2008. 124 с.
4. Rokeach M. The Nature of Human Values /M. Rokeach. N. Y.: Free Press, 1983.
5. Shirokanova A. Value change in new eastern europe. Веб-сайт URL: https://www.academia.edu/1891110/VALUE_CHANGE_IN_NEW_EASTERN_EUROPE.
6. Абульханова-Славская К. А. Стратегія життя. М.: Думка, 1999. 299 с.
7. Алексеев П. В. Соціальна філософія: науковий посібник. М.: ООО «ТК Велби», 2003. 256 с.
8. Ананьев Б. Г. До психофізіології студентського віку. Сучасні психологічні проблеми вищої школи. 2000. №2. С. 23-27.
9. Антоненко Т.Л. Психологічні основи впливу ціннісно-смислової сфери на професійне становлення майбутнього фахівця. Педагогіка і психологія : *Вісник АПН України. Науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії педагогічних наук України*. №4 (65). 2009. С. 26–36.
10. Артемьева Е. Ю. Психологія суб'єктивної семантики. М. : Вид-цтво Москва. дер.. ун-та, 1980. 318 с.
11. Асеев В. Г. Мотивація поведінки і формування особистості: монографія. М.: Логос, 2003. 254 с. .

- 12.Аткинсон Дж.В. Теорія розвитку та мотивації: монографія. СПб.: Питер, 1996. 278 с. .
- 13.Балл Г. О. Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді: Наук.-метод. посіб. Г. О. Балл, М. В. Бастун, А. В. Вихрущ, В. І. Гордієнко, Д. Ф. Крюкова, Л. В. Никоненко, В. І. Панченко, П. С. Перепелиця, Н. А. Побірченко, Е. О. Помиткін; АПН України. Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. К.; Т., 2002. 388 с.
- 14.Бех І. Д. Від волі до особистості. Україна – Віта, 1995. – 202 с.
- 15.Болотіна В. Ю. Моральні цінності підростаючого покоління. *Цінності освіти і виховання* За заг. ред. О.В. Сухомлинської. К., 1997. С. 19–21.
- 16.Бугрименко А. Г. Соотношение образа «Я» и внутренней учебной мотивации студентов: автореф. дисс. канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» А. Г. Бугрименко. Москва, 2007. 24 с.
- 17.Будинайте Г. Л. Особистісні цінності та особистісні передумови суб'єкта. *Питання психології*. 1993. № 5. С. 99-105.
- 18.Будинайте Г. Л., Корнилова Т. В. Особистісні цінності та особистісні уподобання суб'єкта. *Питання психології*. 1992. №12. С. 10-19.
- 19.Буйнова Л. Методика і результати вивчення мотиваційної сфери студентів технічного університета. *Вища освіта України*. 2002. № 1. С. 65-7.
- 20.Буравлева Н. А. Ціннісні орієнтації студентів. *Вісник Томського державного педагогічного університету*. 2011. № 6. С. 124-129.
- 21.Виштак О. В. Мотиваційні переваги абітурієнтів і студентів. *Соціолог. дослідження*. 2003. № 2. С. 135-138.
- 22.Головаха Е. И. Життєва перспектива і ціннісні орієнтації особистості. *Психологія особистості в працях вітчизняних психологів*. Збір-к. : Пітер, 2000. С. 256–269. (Серія: Хрестоматія по психології).
- 23.Гребенщиков Г. Ф. Муниципальная система образования и ее информационно-предметная среда. Таганрог: Лукоморье, 2006. 245 с.

24. Гукаленко О.В., Левицкая И.Б. Особенности воспитания ценностного отношения к семье у школьников в условиях образовательного пространства. М., 1993. 466 с.
25. Дильтей В. Описательная психологии. История психологии (10-е - 30-е гг. Период открытого кризиса). В. Дильтей под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. М.: Изд-во МГУ, 1992. 2-е изд. С.319-346.
26. Драч С. В. Ціннісні орієнтації студентської молоді українського суспільства: сутність та динаміка. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. Хмельницький. 2010. С. 26-30.
27. Дьяков С. І. Методика діагностики мотиваційно-ціннісних орієнтацій у дослідженні суб'єктності особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 3.- С. 36—41.
28. Занюк С.С. Психологія мотивації та емоцій : навч. посібник для студентів гуманіт. факультетів ВНЗ. Луцьк : Ред.-вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1997. 180 с.
29. Здравомислов А. Г. Потребы, интересы, ценности. М.: Політ. видат., 1986. 222 с.
30. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб. : Питер, 2000. 480 с.
31. Кирьякова А.В. Диагностика и прогнозирование ценностных ориентаций школьников. Ориентация и деятельность школьников. Под ред. Т. К. Ахayan, А. В. Кирьяковой. М.: Педагогика, 1991. С. 56—70.
32. Кирьякова А. В. Ориентация школьников на социально – значимые ценности. *Теория и диагностика*. Л.: Изд-во ЛГПИ, 1991. 84 с.
33. Ковалев В. И. Мотивы поведения и деятельности: монография В. И. Ковалев, А.А. Бодалев. СПб.: Питер, 2002. 191 с. 10.
34. Косарева А. Ю., Лекомцева Л. С. Ценностные ориентации студентов ВУЗов на современном этапе: Сб. науч. Трудов А. Ю. Косарева, Л. С. Лекомцева . Под ред. проф. В. Н. Белова. Саратов: Издат. центр «Наука», 2011. С. 40-43.

35. Косова Л. Б. Динамика ценностных ориентаций: анализ результатов эмпирического исследования. Социологические исследования. 1994. № 2. С. 112–115.
36. Лазарук А. Цінності людини у науково-психологічному осмисленні. Психологія і суспільство. 2003. № 2. С. 19-37.
37. Левенець А. Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Вікова та педагогічна психологія». Київ, 2006. 20 с.
38. Левковська Н. Динаміка ціннісних орієнтацій молоді. Політичний менеджмент. 2006. № 1. С. 85–93.
39. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Изд-во Смысл, «Академия» 2005. 352 с (*Серия «Классическая учебная книга»*).
40. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции. М, 1972. 396 с.
41. Маркова А. К. Психология профессионализма. М.: Знание, 1996. 312 с.
42. Маслоу А. Психология бытия. М.: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 1997. 304 с.
43. Маслоу Абрахам. Мотивация и личность. Перевод А. М. Татлыбаевой. Терминологическая правка В. Данченко. СПб.: Евразия, 1999. К.: PSYLIB, 2004. 435с.
44. Мильман В. Э. Метод изучения мотивационной сферы личности. Практикум по психодиагностике. Психодиагностика мотивации и саморегуляции. М., 1990. С.23-43.
45. Мілютіна К. Л. Траєкторії життєвого шляху особистості в динамічному середовищі. Монографія К. Л. Мілютіна. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2012. 298 с.
46. Молчанова О. Б. Соціально-психологічні особливості та ціннісні орієнтації сучасної студентської молоді. Наукові праці Державний гуманітарний університет ім. П. Могили. 2010. Т. 146. С. 94–98.
47. Муздыбаев К. Психология ответственности. Л.: Наука, 1983. 239 с.
48. Педагогическая психология. Учеб. пособие Европ. ин.-т экспертов. С-Пб. : Издательство Михайлова В. А. : Изд.- во „Палиус”, 1998. 639 с.

- 49.Петровский А. В., Ярошевский М. Г. Психологический словарь.
Свердловск, 1990. 234 с.
- 50.Пірен М. Ціннісні орієнтації молоді в українському суспільстві на сучасному етапі. *Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації*. 2011. № 4. С. 213–218.
- 51.Профессиональное образование: проблемы, поиски, перспективы.
М.: Випол, Психологические тесты: в 2 т. ред.-сост. А. А. Карелина.
М. : ВЛАДОС, 2002. Т. 1. С. 25–29.
- 52.Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты:
Учеб. пособ. Самара: «БАХРАХ/М», 2001. 672 с. с. 641-648
- 53.Реан А. А. Психология человека от рождения до смерти. СПб.: ПРАЙМ
ЄВРОЗНАК, 2002. 656 с.
- 54.Рижиков В. С. Соціально-психологічний профіль та особистісні
характеристики юриста як складові професіограми у професійній
підготовці спеціаліста. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. № 9 (196). 2010.
С. 249-258.
- 55.Романова Ю. В. Развитие личностного потенциала будущих
психологов за допомогою програми оптимізації ціннісних детермінант
професійного мислення майбутніх психологів. *Науковий часопис НПУ
імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки : зб. наукових
праць. К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2013. №42 (66). С. 239–248.*
- 56.Самотаева Э. А. Психологические особенности ценностно
мотивационной сферы студентов-первокурсников. Проблемы сучасної
психології. 2011. Випуск № 13. С. 364-374.
- 57.Санникова О.П. Феноменология личности: Избранные психологические
труды. М: СМИЛ, 2003. 256 с.
58. Сапогова Е.Е. Особенности формирования ценностных ориентаций у
старшеклассников. Педагогика развития и перемены в образовании:
материалы 2-й научно-практической конференции. Красноярск, 1995.
С. 147–148.

- 59.Серый А. В. Ценностные ориентации как фактор формирования и развития системы личностных смыслов индивида. Кемерово: Кузбассвузиздат, 1999. С. 354–359.
- 60.Серый А. В., Яницкий М. С. Ценностно-смысловая сфера личности. Учебное пособие. Кемерово: Кемеровский государственный университет, 1999. 92 с.
- 61.Скляр П. Мотивація навчальні діяльності студентів. Соціальна психологія. К., 2004. № 5. С. 95-106
- 62.Сокурская Л. Г. Ценностный мир постсоветского студенчества: результаты применения методов интеллектуального анализа данных . *SOCIOПРОСТІР : міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи*. 2010. № 1. С. 43–55.
- 63.Философский словарь . Под. ред. И. Т. Фролова. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Политиздат, 1991. 560 с.
- 64.Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник: Общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева; пер. с англ. и нем.. М. : Прогресс, 1990. 368 с.
- 65.Хорошайло Ю. Є. Особливості професійної мотивації та її врахування в роботі з персоналом. *Актуальні проблеми соціальної, психологічної та виховної роботи в ОВС: Матеріали науково-практичної конференції (Харків, 30 жовтня 2008 року)*. Х.: ХНУВС, 2008. С. 3-4.
- 66.Цветкова Р. И. Мотивационная сфера личности студента: условия и средства ее формирования. Психол. наука и образование. М., 2006. № 4. С. 76-80.
67. Шафранская К. Д., Суханова Т. Г. К вопросу о ценностных ориентациях Личности. Вопросы психологии. 1982. №4. С. 88-95.
68. Яницкий М. С. Ценностно-смысловая парадигма как Методологическая основа оценки и прогнозирования развития личности. Личностное развитие: прогностические модели, факторы, вариативность: коллективная монография. Томск: ТГПУ, 2008. С. 71–93.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича

Інструкція: Вибрати та розкласти по мірі зниження значимості спочатку термінальні цінності (із списку А), а потім інструментальні (із списку Б).

Список А (термінальні цінності).

- Активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя).
- Життєва мудрість (зрілість суджень та здоровий глузд, який досягається життєвим досвідом).
- Здоров'я (фізичне та психічне).
- Цікава робота.
- Краса природи та мистецтва (переживання прекрасного в природі та в мистецтві).
- Кохання (духовна та фізична близькість з коханою людиною).
- Матеріальне забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів).
- Наявність хороших та вірних друзів.
- Суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі).
- Пізнання (можливість розширити свій світогляд, свою освіту, загальну культуру, інтелектуальний розвиток).
- Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил та здібностей).
- Розвиток (робота над собою, постійне фізичне та духовне удосконалення).
- Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків).
- Свобода (самостійність, незалежність в судженнях та вчинках).
- Щасливе сімейне життя.

- Щастя інших (добробут, розвиток та удосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому).

- Творчість (можливість творчої діяльності).

- Впевненість в собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріччя, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності).

- Акуратність (охайність, вміння утримувати речі в порядку, порядок в справах).

- Вихованість (хороші манери).

- Високі запити (високі вимоги до життя та високі домагання).

- Життєрадісність (почуття гумору).

- Відповідальність (дисциплінованість)

- Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче).

- Непримиримість до недоліків в собі та інших.

- Освіченість (широта знань, висока загальна культура).

- Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати слово).

- Раціоналізм (вміння реально та логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення)

- Самоконтроль (стриманість, самодисципліна).

- Сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів.

- Тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами).

- Терпимість (до поглядів та думок інших, вміння прощати іншим їх помилки та омани).

- Широта поглядів (вміння розуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички).

- Чесність (правдивість та щирість).

- Ефективність в справах (працелюбність, продуктивність в роботі).

- Чуйність (дбайливість).

На основі вибору будують ієрархічну драбину цінностей досліджуваного.

Цей розподіл відповідає традиційному розподілу на цінності-цілі й цінності-засоби. Перевагою методики є універсальність, зручність і економічність у проведенні обстеження й обробці результатів, а також гнучкість — можливість варіювати як стимульний матеріал (списки цінностей), так і інструкції. Істотним її недоліком є вплив соціальної бажаності, можливість нещирості. Тому особливу роль у цьому випадку відіграє мотивація діагностики, добровільний характер тестування й наявність контакту між психологом і випробуваним. Методику не рекомендується застосовувати з метою відбору й експертизи. Можливе проведення групового тестування.

Матеріали. Респондентові пред'являється два списки цінностей (по 18 у кожному) або на аркушах паперу, або на картках (порядкові номери зазначаються на оборотному боці картки). У списках випробуваний привласнює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає одну за одною по значимості для нього. Остання форма подачі матеріалу дає більш надійні результати. Спочатку пред'являється набір термінальних (список А), а потім набір інструментальних (список Б) цінностей.

Інструкція: «Зараз вам буде пред'явлений набір з 18 карток з позначенням цінностей. Ваше завдання — розкласти їх у порядку значимості для вас, за тими принципами, якими ви керуєтеся у вашому житті. Кожна цінність написана на окремій картці. Уважно вивчіть картки й вибравши ту, котра для вас найбільш значима, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу по значимості цінність і помістіть слідом за першою. Те ж проробіть із усіма картками, що залишилися. Найменш важлива залишиться останньою й посяде 18 місце. Працюйте не поспішаючи, вдумливо. Якщо в процесі роботи ви зміните свою думку, то можете виправити свої відповіді, помінявши картки місцями. Кінцевий результат повинен відбивати вашу справжню позицію».

Порядок проведення. Для подолання зазначених недоліків методики й більш глибокого проникнення в систему ціннісних орієнтацій можливі зміни інструкції, які дають додаткову діагностичну інформацію й дозволяють зробити більш обґрунтовані висновки. Приміром, після основної серії можна попросити випробуваного ранжувати картки, відповідаючи на наступні запитання.

В якому порядку й у якому ступені (у відсотках) реалізовані дані цінності у вашому житті?

— Як би ви розташували ці цінності, якби стали таким, яким мріяли?

— Як, на ваш погляд, це зробила б ідеальна, досконала людина?

— Як зробило б це, на вашу думку, більшість людей?

— Як це зробили б ви 5 або 10 років тому? Через 5 або 10 років?

— Як ранжували б картки близькі вам люди? І т. д. у залежності від цілей дослідження

Стимульний матеріал до методики М. Рокіча

(Номер проставляється на зворотному боці картки.)

Список А (термінальні цінності)

1а. Активне діяльне життя (повнота й емоційна насиченість життя).

2а. Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом).

3а. Здоров'я (фізичне й психічне).

4а. Цікава робота.

5а. Краса природи й мистецтва (переживання прекрасного в природі й у мистецтві).

6а. Любов (духовна й фізична близькість із коханою людиною).

7а. Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних ускладнень).

8а. Наявність гарних і вірних друзів.

9а. Суспільне визнання (повага навколишніх, колективу, товаришів по роботі).

10а. Пізнання (можливість розширення своєї освіти, світогляду, загальної культури, інтелектуальний розвиток).

11а. Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей).

12а. Розвиток (робота над собою, постійне фізичне й духовне вдосконалювання).

13а. Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків).

14а. Воля (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках).

15а. Щасливе сімейне життя.

16а. Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалювання інших людей, усього народу, людства в цілому).

17а. Творчість (можливість творчої діяльності). 18а. Упевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності)

16. Акуратність (охайність), уміння тримати в порядку речі, порядок у справах.

26. Вихованість (гарні манери).

36. Високі запити (високі вимоги до життя й високі домагання).

46. Життєрадісність (почуття гумору).

56. Ретельність (дисциплінованість).

66. Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче).

76. Непримиренність до недоліків у собі й інших.

86. Освіченість (широта знань, висока загальна культура).

96. Відповідальність (почуття обов'язку, уміння дотримуватися слова).

106. Раціоналізм (уміння здорово та логічно мислити, приймати обмірковані, раціональні рішення).

116. Самоконтроль (стриманість, самодисципліна).

126. Сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів.

136. Тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами).

146. Терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їхні помилки й омани).

156. Широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички).

166. Чесність (правдивість, щирість).

176. Ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі).

186. Чуйність (дбайливість).

Обробка й аналіз результатів

Аналізуючи ієрархію цінностей, слід звернути увагу на їхнє угруповання випробуванням у змістовні блоки. Так, наприклад, можна виділити «конкретні» і «абстрактні» цінності, цінності професійної самореалізації й особистого життя тощо. Інструментальні цінності можуть групуватися в етичні, цінності спілкування, цінності справи, індивідуалістичні й конформістські, а також альтруїстичні цінності, цінності самоствердження, прийняття інших і т. д.

Психолог повинен спробувати вловити індивідуальну закономірність. Якщо не вдається виявити жодної закономірності, можна припустити або не сформованість у випробуваного системи цінностей, або нещирість відповідей.

